

Gården, slægten og naboerne

Sociale relationer i et lokalsamfund i Danmark o. 1880

Af Poul Balle-Petersen

Hensigten med denne artikel er at vise, hvordan en enkelt dagbog kan kaste lys over nogle af de forhold, som i de senere år er blevet diskuteret af etnologer, historikere og andre med interesse for det danske landbosamfund i slutningen af det 19. årh. Meningen er at give et billede af nogle relationer af økonomisk og social art, mellem folk i en landsby i Danmark o. 1880. Hvad betød slægten eller naboerne i det enkelte husholds kontaktmønster? Hvem kom man sammen med, hvem hjalp man, og hvem hjalp en selv, når der var behov for det i en nødsituation eller i dagligdagen?

Stedet er de sammenvoksede landsbyer Søndre og Nørre Vestud, også kaldet Sønderby og Nørreby med tilhørende udflyttede gårde og huse i Borre sogn på Møn. Den behandlede dagbog, som med enkelte lakuner dækker perioden 1875–1885, er ført af en gårdmandsdatter ved navn Helene Didriksen (1), og den hører naturligt sammen med de dagbøger, som i stigende grad blev ført i bondemiljøer i sidste halvdel af forrige århundrede (2). Evnen og lysten til at optegne dagligdagens begivenheder og forløb var blevet styrket af den forbedrede skolegang, måske også af eventuelle højskoleophold. Således gik Helene Didriksen på Rødkilde højskole i sommeren 1876, da hun var 16 år gammel.

Dagbogen adskiller sig imidlertid fra mange andre dagbøger fra den tid ved kun sporadisk at beskrive hendes egen daglige arbejdsdag med madlavning, rengøring, pasning af kreaturer, markarbejde og deslige. Den side af tilværelsen optog ikke Helene med undtagelse af havedyrkning, hvorimod hun omhyggeligt registrerede de mennesker, hun mødte på gården og andre steder, enten det var ved festlige lejligheder eller blot nogen, hun stødte på i mere dagligdags sammenhænge. Det er netop denne koncentring omkring det enkelte individ, som gør dagbogen særlig anvendelig i forbindelse med studier af sociale relationer.

Helene og hendes familie iøvrigt var bl. a. på grund af Rødkilde højskoles indflydelse kraftigt grundtvigsk påvirket. Det viste sig dels ved et

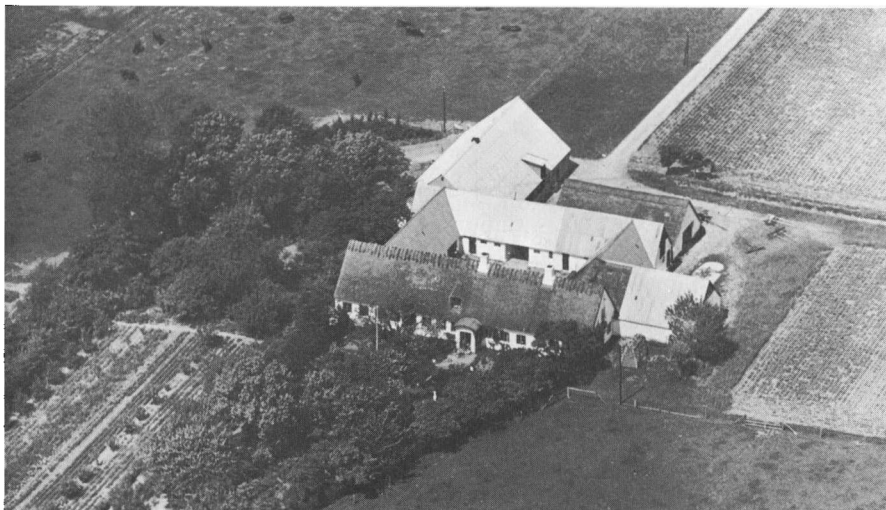

*Foto af
Helene Didriksen
fra 1880.
Tilhører
Aage H. Kampp.*

levende religiøst engagement, dels ved en stærk optagethed af folkeligt oplysnings- og oplivningsarbejde af typen aftenskole, sangskole og skyttebevægelse parret med glæde over naturen og bevidstheden om et nordisk og selvfølgelig særlig et dansk folkefællesskab, hvilket naturligt indbefattede medlemmen i nationalitetskampen i Sønderjylland og hermed en stærk anti-tysk holdning.

Derudover var Helene Didriksen optaget af tidens diskussioner om kvindens juridiske og politiske ligestilling og leverede selv indlæg til bladene derom.

Partipolitisk tilhørte Helene og hendes familie bøndernes parti, Det forøenede Venstre, hvis kamp mod Højre og regeringen Estrup hun støttede helhjertet. Inden for de forskellige grupper i Venstre tilsluttede Helene sig lige så naturligt den forsvarsvenlige og religiøse fløj, som i mange år havde

Luftfotografi af Dalmosegård ca. 1930. Tilhører Aage H. Kampp.

forstanderen på Rødkilde højskole, Frede Bojsen, som et af sine mest fremtrædende medlemmer.

Lokaliteten

Lad os se lidt nærmere på den egn, Helene gennem sin fødegård og sin slægt var en integreret del af. Møn falder naturligt i en vestlig og i en østlig del adskilt af et smallere parti omkring Stege og Stege Nor. Helenes hjemsgn, godt 10 km øst for Stege, ligger i et kuperet terræn omkring en nord-syd-gående sænkning, hvor hovedbyen Borre med kirke, skole, smedie og forsamlingshus virker som en ø i de lavtliggende enge. Mod øst ses landsbyerne Nyborre og Ålbæk, mod vest Råbymagle, Nørre Vestud og Sønder Vestud, de to sidste nærmest sammenvokset til een landsby.

Man kan sige, at Helenes ydre verden var indrammet af Stege købstad og Rødkilde højskole i vest og af Møns klint i øst. Til klinten kom hun om sommeren, til Stege kom hun regelmæssigt hele året, og til Rødkilde kom hun, når der var mulighed derfor.

Helene havde aldrig været uden for sin fødeø, før hun engang i begyndelsen af 1880'erne var en tur i København. Men det beklager hun ingenlunde. Tværtimod fremhæver hun ofte i dagbogen sit ønske om at lære Møn endnu bedre at kende og gjorde da også med det formål ret lange fodture først og fremmest til Møns Klint, som i det hele taget spillede en domi-

nerende rolle som udflugtsmål, ikke blot for Helene, men for en stor del af Møns befolkning. Folk fra Stege havde deres »klintedag«, ligesom landbefolkningen hver sommer foretog ture til klinten. Hvert år stillede faderen heste og vogn til rådighed for skolebørnene i Råby og Borre og for højskoleeleverne på Rødkilde.

Gården

Helenes fødegård, »Dalmosegård«, ligger i en sænkning sydvest for Sdr. Vestud. Dalmosegård havde ikke noget navn på Helenes tid. Det fik den først engang o. 1910 under indflydelse af navnet på en anden gård, Dalgård, i Nr. Vestud, som tilhørte nære slægtninge til Dalmosegårds ejere. For nemheds skyld anvendes her navnet Dalmosegård også for tiden før 1910.

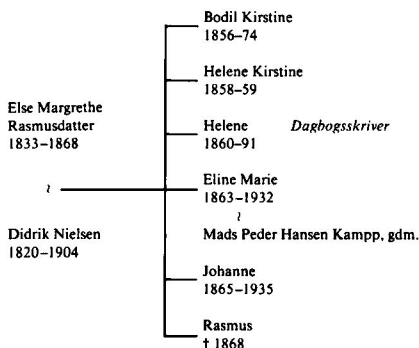
Dalmosegård var fæstegård under Nordfeld gods, indtil den i 1856 blev købt til selveje af Helenes fader, som året før havde overtaget fæstet efter sin fader Niels Andersen. Gården var blevet udflyttet fra Sdr. Vestud til sin nuværende beliggenhed i 1803 i forbindelse med en udskiftning, som var en blanding af en stjerneudskiftning og en blokudskiftning, således som det så ofte skete i Danmark. Dalmosegård fik sit tilliggende ret langt fra landsbyen, delvis på gamle overdrevsarealer og fik derfor et grundareal, som var relativt stort i forhold til de gårde, som fik jord i de gamle allerede opdyrkede og mere velgødede vange. Årsagen var, at gårdene fortsat skulle have et lige stort hartkorn (3).

Kernefamilie og hushold

Husholdet på Dalmosegård bestod i årene op til o. 1880 af husfaderen Didrik Nielsen, som på det tidspunkt var omkring de 60 år (født i 1820). Didrik var enkemand siden 1868, da hans kone var død i barselseng. Han havde tre halv voksne døtre: Helene født i 1860, Eline født i 1863 og endelig Johanne født i 1865. Da Didrik imod al sædvane ikke giftede sig igen, måtte pigerne, efterhånden som de voksede til, klare husførelse og malkning bistået af Didriks søster Johanne og hans broders kone, Kirsten, som, skønt de selv havde hjem og familie, begge udførte meget af en husmoders naturlige arbejde på gården.

Efter præsentationen af denne ufuldstændige, men udefra supplerede kernefamilie må nævnes karlen Christen (født 1855), som var en søn af før-

A. Helenes forældre og deres børn

nævnte Johanne og dermed Helenes fætter. Han havde været på Dalmosegård siden sit 12. år og blev der, til han tog på Askov højskole i 1883, kun afbrudt af militærtjeneste og et ophold på Rødkilde højskole.

Efter at Eline og Johanne var blevet konfirmeret, var en af dem gerne ude at tjene, mens Helene og den hjemmeværende søster mere eller mindre stod for den daglige husførelse bistået af faster Johanne eller Kirsten Madse. Helene var sygelig og kom af den grund aldrig ud at tjene bortset fra en kort tid som ganske ung, hvor hun var hos sin mormoder i Magleby.

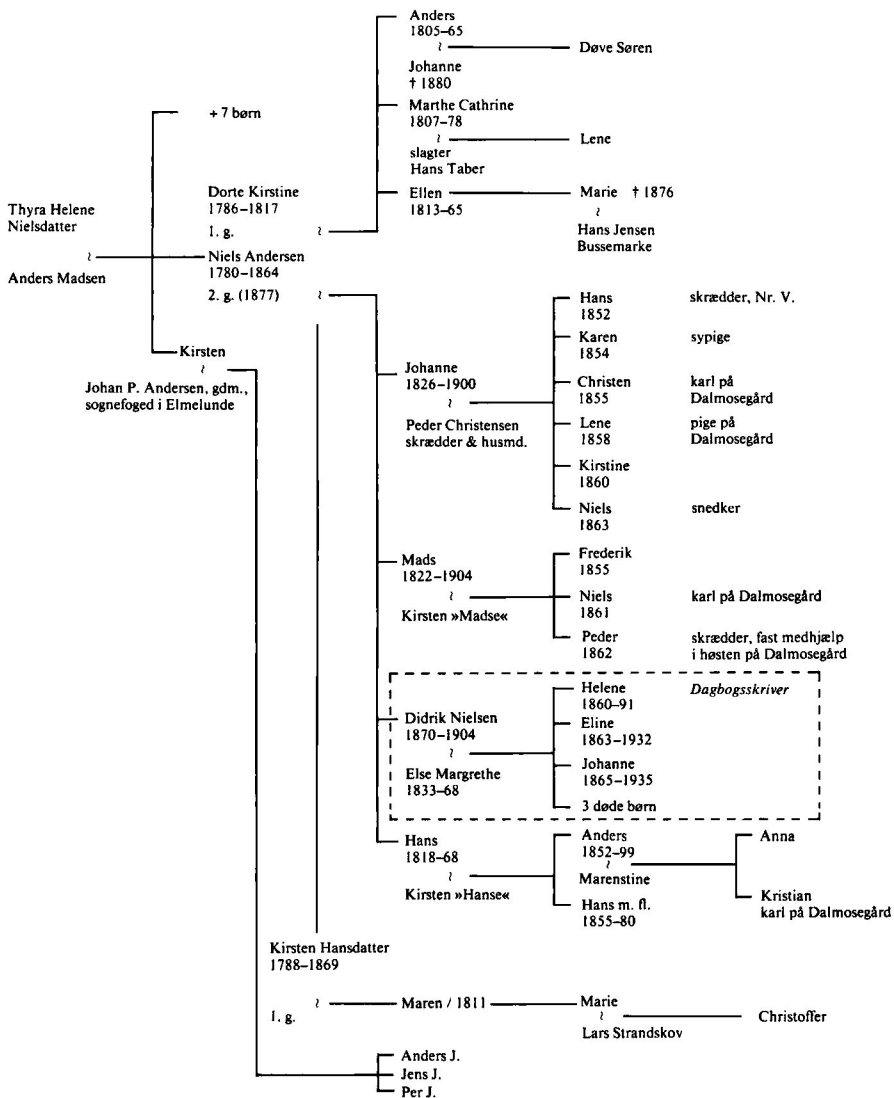
Slægten

Helene Didriksens slægt var stor. For at give et bedre overblik i forbindelse med en analyse af slægts- og naborelationerne omkring Dalmosegård vises tre slægtstavler.

Slægtstavle (A) viser den kernefamilie, Helene selv indgik i. Hendes fader og hendes moder, samt Helenes fem søskende, hvoraf kun de tre søstre, Helene, Eline og Johanne, nåede voksenalderen. Helene døde selv ugift i 1891, 31 år gammel, mens Eline og Johanne begge giftede sig og fik børn. Eline og hendes mand, Mads Peter Hansen Kampp, drev Dalmosegård fra ca. 1890 til 1930. Oplysninger fra Eline og Mads Peters levetid stammer fortrinsvis fra deres endnu levende børn.

Slægtstavle (B) gør rede for Helenes farfader gårdfæster Niels Andersen og hans efterkommeres slægt, dvs. hendes faders hel- og halvsøskende og deres børn, med andre ord Helenes fætre og kusiner på fædrene side. Dette

B. Helenes farfaders familie

Helenes oldeforældres generation	Helenes bedsteforældres generation	Helenes forældres generation	Helenes søskendes generation
--	--	------------------------------------	------------------------------------

persongalleri er vigtigt, fordi der blandt dem findes en hel række af de mennesker, som havde tættest kontakt med familien på Dalmosegård. Det drejer sig først og fremmest om Helenes fars to helsøskende, Mads og Johanne, og deres familier.

Mads var husmand og drev sammen med sin kone, Kirsten, i dagbogen omtalt som »Kirsten Madse«, et husmandssted på 3 tdr. land, kaldet Krogen, som var udskilt af Dalmosegårds oprindelige tilliggende i forbindelse med gårdens overgang fra fæste til selveje i 1856. Mads og Kirsten arbejdede i dagbogens periode temmelig meget på Dalmosegård. Mads var nærmest en slags fast husmand eller daglejer på gården, mens Kirsten Madse af og til hjalp til med malkning og større huslige arbejder. Kirsten og Madses børn kom også meget på Dalmosegård (leg, snak, kortspil, dans osv.). Sønnen Niels blev karl på gården i en årrække i 1880'erne, og Peder, som blev udlært som skrædder hos sin fætter Hans, var i mange år fast medhjælper i høsttiden.

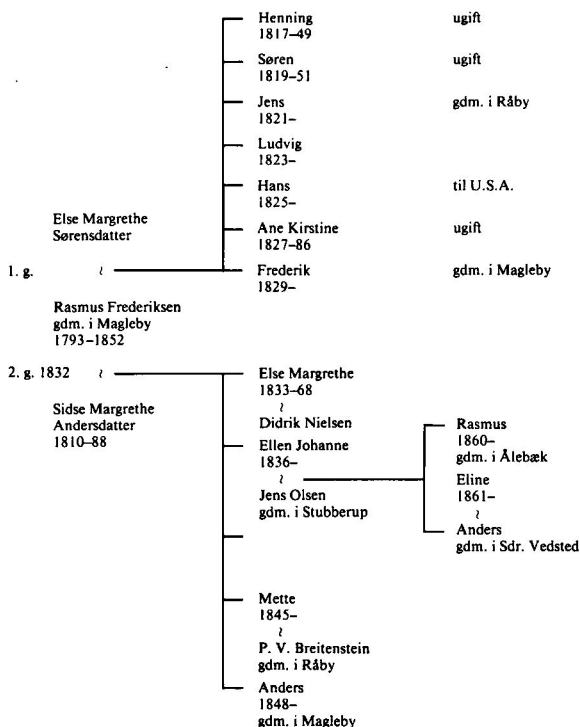
Helenes faster Johanne fungerede, efter at Didriks kone var død fra sine små børn, som en slags »reservehusmoder« på Dalmosegård. Og det var ikke så ligetil, eftersom hun boede i Nørre Vestud i en husmandsbebyggelse, Kobbelhusene, som lå en 4–5 km fra Dalmosegård, alt efter om man gik ad landevejen eller skræede ad stierne op over markerne.

Johanne var gift med skrædder og husmand Peder Christensen, som foruden sit håndværk drev et mindre landbrug. Mens Peder Christensen kun ret sjældent kom på Dalmosegård, og da som oftest i forbindelse med sit håndværk, var Johanne om ikke en daglig, så dog en ugentlig gæst på Dalmosegård. Også med fasters og Peder Christensens mange børn, Helenes fætre og kusiner, var der livligt samkvem. Sønnen Christen boede som førnævnt på Dalmosegård fra sit 12. år til han 28 år gammel i 1883 tog på Askov højskole. Datteren Lene var i skiftende perioder pige på Dalmosegård. Sønnen Hans, som var skrædder ligesom faderen, og datteren Karen, som var sypige, var i kontakt med Helenes familie flere gange om ugen.

Helenes fader havde en broder, Hans, som døde 50 år gammel i 1868 og efterlod sig en enke, Kirsten Hanse, og adskillige uforsørgede børn. Denne svigerinde, som ejede et husmandssted i nabobyen Hjertebjerg, kom ret tit på Dalmosegård. Af hendes børn var det mest sønnen Anders, hans kone Marenstine og deres småbørn Anna og Kristian, som havde jævnlig forbindelse med familien Didriksen. Helenes faders halvsøskende hører vi ikke så meget om i dagbogen, men i forbindelse med visse begivenheder, f. eks. død og begravelse, aktiveredes slægtskabsrelationerne dog.

Slægtstavle (C) viser Helenes mors familie, hendes forældre og hel- og halvsøskende. Morfaderen, Rasmus Frederiksen, var en velhavende gårdmand i Magleby. Han var gift to gange og havde syv børn i første ægteskab

C. Helenes morfaders familie

Helenes bedsteførelæders generation	Helenes førelæders generation	Helenes søkelæders generation

og fem i andet ægteskab, af hvilke Helenes moder, Else Margrethe, født i 1833, var den første. Børnene af første ægteskab omtales sjældent i dagbogen, undtagen den yngste, Frederik, som var gårdmand i fødebyen Magleby. Derimod var der jævnlig kontakt mellem familien på Dalmosegård og moderens helsøskende, mest dog med mosteren Mettestine og hendes mand, P. V. Breitenstein, som havde en gård i Råbymagle, ca. 10 minutters gang ad skolestien fra Dalmosegård.

De havde også kontakt med morbroder Jens Rasmussen, gårdmand i Råby, og med morbroder Lars Peter Rasmussen, gårdmand i Stubberup, og moster Ellen, gift med gårdmand Jens Olsen i Ålebæk; men i alle tilfælde

fortrinsvis af selskabelig karakter på forældreniveau. Helene følte mest for sin faders slægt, hun nævner yderst sjældent sine fætre og kusiner på moderens side, måske fordi moderen som bindeled var borte, eller måske fordi moderens slægt, som udelukkende bestod af gårdmandsfolk, generelt var mere velstående end faderens slægt, som overvejende var husmandsfolk og håndværkere.

En bemærkning i dagbogen viser, at der godt kan være tale om sådanne sammenhænge.

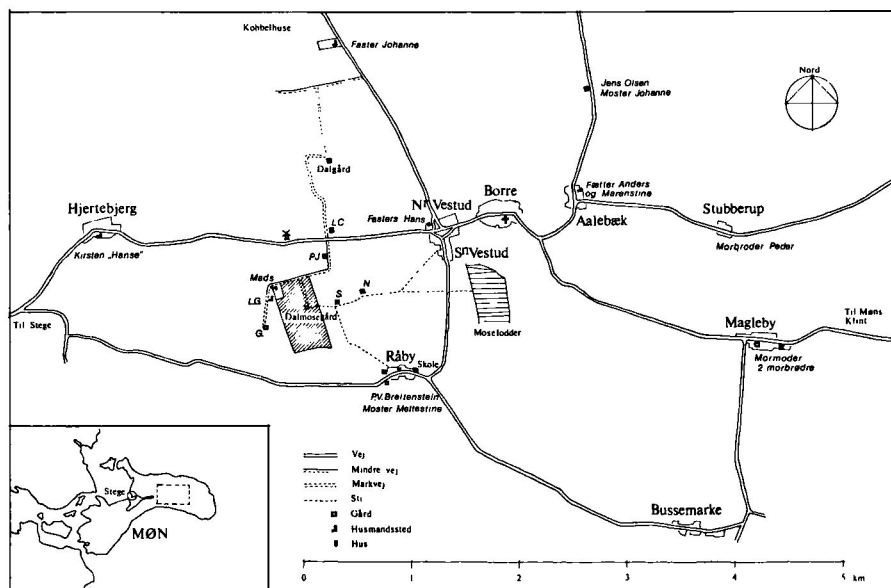
»Sønder Vestud Tirsdag den 6. Marts 1875. I Søndags var det sjasket, men Hanne, Lene, Christen og jeg var dog i Kirke, thi det var Konfirmationssøndag, og Fasters Kirstine, Lene og Christens Søster blev konfirmeret. Konfirmandernes Navne vare, saa vidt jeg husker, Drengene Borre Skole stod øverst, No. 1 Jens Hansen, 2 ved jeg ikke, 3 saa vidt jeg husker Hemmingsen, 4 Hans Christian ... (Raaby Skole), 5 Hemming Jensen, 6 Niels Christian Jørgensen, 7 Jakob Isak Jensen, Pigerne Borre Skole No. 1 Kirstine Pedersen, 2 Eline Marie Olsen, 3 Ane Sofie Nielsen, 4 Ane Marie Sofie Larsen, Raabyinger.

De to øverste Piger K. Pedersen og E. M. Olsen ere begge mine Kousiner, den ene fattig eller i det mindste ligefrem og Datter af en Haandværksmand, den anden en rig eller i det mindste stolt og hovmodig Gaardmandsdatter. Hendes Fader er ikke saa rig som min Fader, men hun regner dog ikke mig for meget. Hun var klædt i en dyr, men rigtig nok ikke smuk, graabrun Kjole, henad den nymodens broderede Krave sad et grønt bredt Silketørklæde, som foran var sat fast med en Guldbroche. Hendes Klæder var i det hele kostbare, men slet ikke smukke. Kirstine saa i det hele meget smukkere og elegantere ud i sin simple sorte Kjole og med det blegrøde, smalle Silkebaand om den hvide Krave.«

Eline Marie Olsen »den hovmodige Gaardmandsdatter« kan findes på slægtstavle (C). Hun var datter af gårdmand Jens Olsen i Ålebæk og Helenes moster Ellen Johanne. Kirstine Pedersen kan findes på slægtstavle (B). Hun var datter af Helenes faster Johanne og skrædder og husmand Peder Christensen i Kobbølhusene i Nørre Vestud.

Naboerne

Relationerne mellem Dalmosegård og lokalsamfundet belyses af kort, som viser familiens aktivitetsfelt, dvs. det geografiske område de færdedes indenfor. Man kan se, hvor slægten boede og med hvilke naboer – i videste forstand – familien på Dalmosegård havde arbejdsmæssige relationer og andet socialt tilhørsforhold.

Familien Didriksens geografiske aktivitetsfelt.

Rundt omkring Dalmosegård ligger adskillige gårde og huse, nogle med navne, nogle uden. Dalmosegård havde relationer af forskellig art med næsten samtlige, måske bortset fra nabogården »Skalbjerggård«. Arten og graden af kontakt skal siden præciseres nærmere.

De slægtninge, som omtales hyppigst i dagbogen, er anført direkte med navn og bebyggelsessignatur på kortet. Andre, som nævnes sjældnere, kan stedfæstes til de der viste lokaliteter.

Naboejendommene, som bestod af gårde og huse, er dels angivet med gårdsnavnenes forbogstaver, dels med beboernes initialer: Bogstavet N. står således for Jens Jensens gård »Nøddelund«, S. for den mellem brødrene Lars og Kristian Nielsen delte »Skalbjerggård«, G. for Niels Hansens »Gammeljord« og L.G. for en derfra afstykket mindre ejendom, »Lille Gammeljord«, som Niels Hansens broder, Jens Hansen, ejede. P.J. står for Peder Jensens gård og L.C. for Lars Christensens gård. Lars Christensen var iverigt broder til faster Johannes mand Peder Christensen.

Kun de vigtigste veje er angivet for at gøre det mere overskueligt. Til gengæld er dele af det gamle stisystem angivet med stiplet linie. Stisystemer var før i tiden vigtige led i et lokalsamfunds kommunikationslinier, fordi man i stor udstrækning var henvist til at bruge sine ben, hvis man ville

nogen steder hen. Stien var ofte kortere end vejen, og den forbandt ofte lokaliteter, som idag kun kan nås ad lange omveje. Som eksempel kan nævnes stisystemet fra de udflyttede gårde i Sdr. Vestud, dels til kirkebyen Borre, dels til Råbymagle med forskole og smedie. Desuden forbandt stien gårdene med deres moselodder i lavningen syd for Borre. At folkene på gårdene værdsatte disse stier ses af en retssag mellem forskellige lodsejere om retten til at benytte stien. Helene anfører for september 1880, at manden på Nøddelund:

»Jens Jensen var hernede, han havde fået brev fra Prokuratøren om gangstisagen. Sagen har vi vundet, så vi må gå der; men Prokuratorregningen var over 200 kr.«

Naboerne boede så nogenlunde inden for en radius af ca. 1 km fra gården, mens afstanden til slægtningene varierede fra $\frac{1}{2}$ til 4–5 km. Udover dette begrænsede område udstrakte familiens aktivitetsfelt sig stort set kun til Møns Klint mod øst og Stege købstad og Rødkilde højskole mod vest, dvs. ca. 10 km fra gården.

I en analyse af kontaktmønstrene omkring Dalmosegård behøver man derfor ikke at tage synderligt hensyn til geografiske afstande. Kun når det gjaldt møder og foredrag på Rødkilde kunne vejret og transportmulighederne spille ind. For kategorierne slægt og naboer spillede afstanden en ubetydelig rolle.

Dagligdagens uformelle relationer

Hvis vi ser nærmere på, hvordan de sociale relationer fungerede i forbindelse med dagligdagens krav og behov, viser det sig, at naborelationerne nok var af stor betydning for folkene på Dalmosegård, men at slægtsrelationerne i form af hjælp og samarbejde trods alt må siges at veje tungere.

Blandt Didrik Nielsens naboer var Jens Jensen på »Nøddelund« afgjort den, som tiest hjalp til med et eller andet på Dalmosegård. Han slagtede således normalt de større dyr som grise og kalve, mens lam og høns blev slagtet af faster Johanne eller familien selv. Desuden slog Jens Jensen reb, og han og hans familie hjalp med ved tærskningen. Husholdet på Dalmosegård gjorde gengæld med lignende arbejder. Derudover deltog Helene og hendes søstre i brage- og kartegilderne på Nøddelund. Didrik Nielsen solgte også lejlighedsvis Kirstine Jenses overskudsmør i Stege, mens Jens Jensen til gengæld indbetalte Didriks termin på godskontoret på Nordfeld samtidig med, at han betalte sin egen. Man lånte også dækketøj af hin-

anden ved festlige lejligheder, hvor ens egen beholdning ikke slog til. Desuden lånte nabokonerne pressejernet på Dalmosegård.

Samarbejdet med de øvrige nabogårdmænd omtales ikke så ofte i Helenes dagbog; men hjælp med hest og vogn i pressede situationer optræder adskillige gange. Didrik hentede således telt til Peder Jensens, da de skulle have stor visit, og han kørte sten og tømmer for naboerne i forbindelse med ombygning og nybygning af deres ejendomme.

Det fælles avishold gav også anledning til daglig kontakt mellem familierne på Gammeljord, Dalmosegård, Nøddelund og Peder Jensens og Lars Kristensens gårde. Hvert år blev der holdt et avisgilde, et nyt indhold i en traditionel skikkelse. Størst betydning må dog den daglige viderelevering af avisen have haft, enten det nu var manden selv, et af børnene, eller tjenestefolkene, der gik hen med den (4).

En række af hverdagslivets kontakter omtaler Helene slet ikke eller yderst sjældent i sin dagbog, selv om de givetvis forekom ofte. Det gælder f. eks. sådan noget som lån af landbrugsredskaber, som ikke rigtigt indgik i hendes interessesfære, samt lån af levnedsmidler og lignende. Tidligere er omtalt udlån af pressejernet, her kan desuden nævnes lån af tækkehalm, stenhammer, gær til brygning eller bagning, rugbrød og lignende, som Helene omtaler enkelte gange. Interaktionen mellem familien på Dalmosegård og nabogårdene var således ret hyppig. Dog må det fremhæves, at der næsten ikke nævnes nogen form for samkvem med den nærmeste gård, Skalbberggård. Familierne der optræder kun i dagbogen et par gange i løbet af perioden 1875–85. Denne minimale kontakt fortsatte også i næste generation.

Udover gårdmændene bestod Dalmosegårds naboer af nogle husmænd med et jordtilliggende på ca. 3 tdr. l. En af dem var Helenes farbroder Mads Nielsen, en anden var Christian Otte og hans kone Hanne Christians, som supplerede husstandens indtægt ved at gå ud som kokekone, bl. a. også på Dalmosegård. Christian Otte arbejdede på godset Nordfeld, hvorfra han vist havde sit tilnavn, idet han eller hans fader havde kørt det ottende spand heste der. Didrik Nielsen hjalp Christian Otte med hest og vogn, når det var nødvendigt. Han kørte efter jordmoderen, kørte tørv og hø ind samt pløjede jorden, i hvilken anledning familien på Dalmosegård var til plovgilde hos Christian og Hanne. Helene skriver ikke, om Christian Otte ydede noget til gengæld for hjælpen. Hans nabo, skrædder Jens Pedersen, lånte også hest og vogn på Dalmosegård i anledning af et barselsgilde.

Transportfaktoren var også afgørende for relationerne til en række husmænd, håndværkere, enker og andre. Jævnligt skriver Helene i dagbogen, at faderen er »ad Skov« for den og den af ovennævnte kategori. Han kunne også køre sand (til at strø på gulvet), men brændekørsel dominerer. Beta-

lingen bestod, så vidt man kan se, kun i »gildet«, dvs. et godt måltid varm mad til kusken efter arbejdets udførelse.

Nogle kørsler må dog opfattes som pligtkørsler. Når det hedder, at »Fader kørte Sognebrænde«, var det et arbejde, som alle bønderne skulle deltage i. Brændet gik til opvarmning af skolerne og eventuelt kirken, som netop fik opsat en kakkelovn på dette tidspunkt, iøvrigt også som pligtarbejde.

Når Didrik hentede brænde og sand til jordemoderen, kan det enten være en vennetjeneste eller en pligt overfor en af sognets »embedsmænd«. Didrik havde selv haft brug for jordemoderen ved sine egne seks børns fødsel i 50'erne og 60'erne. Rasmus Smed i Råby, som også var en lokal »embedsmand«, fik hjælp til dyrkning af sin jordlod og til at få brændet kørt hjem. Desuden transporterede Didrik ham endog engang til et bryllup. Af og til fik mandfolkene på Dalmosegård sig også et slag kort med smeden og hans svend.

Dalmosegårds nære tilknytning til Råby understreges også af, at børnene gik i Råby forskole og først senere kom i »den store skole« i Borre. Den tidligere omtalte sti mellem de udflyttede gårde i Sdr. Vestud og Råby var et af de ydre tegn på disse kontakter. Der hørte lidt jord til lærerembedet i Råby, som det var normalt dengang på landet. Didrik Nielsen hjalp læreren med at pløje, køre gødning ud og køre korn til den nybyggede Klintholm havn. Han hentede også brænde til lærer Pedersen og kørte for ham til Møns Klint engang imellem. Det virker ikke, som om lærerparret ellers havde megen kontakt med Dalmosegård. Engang de kom uventet på besøg, var det ifølge dagbogen flere år siden, Pedersen og madammen sidst havde været på gården.

Almisser og lignende

De fleste af de hjælpeformer, som er blevet omtalt hidtil, har været arbejdshjælp: køre brænde, tærsk, karte og lignende. I mange af dem indgår uden tvivl et gensidighedsprincip: Jeg hjælper dig nu, så hjælper du mig en anden gang. Men også en direkte hjælp i form af understøttelse eller almisse, om man vil, er der eksempler på i Helenes dagbog. Både den mere tilfældige til vandringsmænd, børstenbindere og lignende, som fik mad og kaffe, som den mere målrettede til mennesker, som familien på Dalmosegård kendte og gerne ville yde en håndsækning. Det gjaldt f. eks. Grete Spillemands fra Borre, som fik lov til at sanke ærter på gårdens marker, og væverens Anna, som lå til sengs i lange perioder. Helene og hendes søstre

gik på sygebesøg, som af og til blev ledsaget af gaver i form af naturalier f. eks. steg. Helenes søster Line gik desuden selv rundt i sognet »hos alle folk« og indsamlede et beløb på 25 kr. til væverens Anna. Et ikke helt ringe beløb, som på den tid vel så nogenlunde svarede til knap nok en daglejers månedlige fortjeneste. Hele væverfamilien var iøvrigt godt kendt på Dalmosegård. Gårdens hørlærred blev vævet der, og væverens søn Christian, det lokale postbud, var god ven med Christen, tjenestekarlen på Dalmosegård.

Hjælp fra slægten

Når man skal undersøge omfanget og arten af gensidig hjælp mellem husholdet på Dalmosegård og slægten, falder den store forskel mellem Helenes faders og hendes afdøde moders slægt straks i øjnene. Mens man af dagbogen får det indtryk, at kontakter af den ene eller den anden slags var en næsten daglig eller i hvert fald en meget hyppig forekommende foreteelse, når det drejer sig om Didriks slægt, er der betydeligt længere mellem sådanne kontakter, når det drejer sig om Helenes moders slægt. Ja, i virkeligheden er kontakter yderst sjældent nævnt, når der ses bort fra besøg i forbindelse med barsel, bryllup og fødselsdage.

Flere ting kan spille ind. Helene kan f. eks. have undladt at omtale sådanne forhold; men det virker usandsynligt i betragtning af hendes ellers ret så indgående registrering af den gensidige besøgsfrekvens. Man kan også tænke sig, at afstanden har betydet noget. Helenes morbrødre og mostre boede alle uden for Sdr. Vestud, men dog ikke længere borte end en 4–5 km, ja, familien Breitensteins (moster og onkel) gård lå i Råby i en afstand af kun 1,5 km ad skolestien. Afstandene betød derfor næppe meget. Den afgørende forskel mellem Helenes forældres slægter var uden tvivl, at mens Didriks tre søskende var husmandsfolk, var samtlige moderens søskende gårdmandsfolk, som ikke havde brug for at låne hest og vogn til brænde- og anden lignende kørsel. Det var kun i pressede situationer ved sygdom blandt egne trækdyr, eller hvor større bygningsarbejder var igang, at Didrik ydede kørselshjælp til dem.

På samme måde forholdt det sig med hjælp til jordens dyrkning. Her var det også kun de mindre jordbrugere uden egen trækraft, der havde hjælp behov. Det var således Dalmosegård, som pløjede, såede, høstede og kørte møg ud hos farbroder Mads og hos Kirsten Hanse, der havde et mindre brug i Hjertebjerg. Derimod lader det ikke til, at Didrik har udført den slags arbejde for sin søster Johanne og hendes familie. Måske var deres jordtilliggende af en sådan størrelse, at de selv kunne holde en hest, eller også fik de hjælp fra faster Johannes mands broder, som var gårdmand i Nr.

Vestud. Det siger næsten sig selv, at Didrik, og sådan følte han det sikkert selv, også hentede brænde i skoven ikke blot til Mads og Kirsten Hanse og til deres børn, efterhånden som de stiftede hjem, men også til Didriks langt ældre halvsøskende og deres børn igen. Et eksempel fra maj 1877 illustrerer meget godt en sådan situation. Helene skriver: »Fader ad Skov for en Mand i Pollerup, hvis Kone er Hans Tabers Lene.« Lene var Didrik Nielsens »halv«-niece, idet Hans Taber, som var slagter i Borre, havde været gift med Didriks afdøde halvsøster. Man kan synes, at slægtskabsfølelsen var strakt langt; men på den anden side virker det ikke urimeligt at yde fjerne slægtninge samme hjælp, som blev ydet lokale småfolk, som familien ikke havde slægtskabsbånd til. Man får indtryk af, at de her skitserede hjælpeformer blev ydet folk lige så meget efter, om de havde behov derfor som efter, om de var i slægt med familien på Dalmosegård.

Til gengæld forekommer det, som om slægtskabsforholdet har været afgørende, når det drejede sig om at stille dele af gårdens jordtilliggende til rådighed for folk uden for husholdet.

Fra gammel tid har det været almindeligt, at en del af tjenestefolkenes løn bestod af naturalier af en eller anden slags, f. eks. uld og hør til klæder og sengetøj eller et stykke af gårdens jord, hvor karlen kunne dyrke korn, lønnesæd, til egen fortjeneste (5). Det samme system ses i funktion på Dalmosegård i 1880'erne; men her havde ikke blot karlen Christen et stykke hør; også adskillige af Helenes slægt nød sådanne fordele, f. eks. fester Johanne og Kirsten Hanses søn Anders og hans kone Marenstine, som var fattige arbejdsfolk. Det ses derimod ikke af dagbogen, om farbroder Mads og Kirsten Madse har haft et hørstykke på Dalmosegård, til gengæld havde de et får på græs samt lov til at skære tørv til eget forbrug på den moselod, som tilhørte Dalmosegård. Fester Johanne havde ligeledes et får på græs hos Didrik, måske også en kvie. I maj 1877 skriver Helene således i dagbogen: »I Fredags Morgen var Fasters Lene her med et Faar og to Lam, som skal være paa Græs.«

Retten til efter høst at samle aks på Dalmosegårds marker lå stort set hos samme kreds af slægtninge, som fik græsset får, dvs. fester Johanne og hendes børn, Kirsten Madse og fætterkonen Marenstine. Helene omtaler en sådan situation i august 1875, hvor hun skriver: »... den Dag var Hans her og Karen for at samle Ax. Hans gik hjem til Middag og Karen til Aften efter at hun og Lene vare blevne drivvaade og havde faaet Ax til et Fjerdingkar Hvede« (ca. 4,5 l). De nævnte personer var tre af fester Johannes voksne børn. Fester Johanne og hendes mand skrædder og husmand Peder Christensen kan ikke betegnes som fattige, og heller ikke farbror Mads og Kirsten Hanse kan henføres til denne kategori. Derimod omtaler Helene selv Kirsten Hanses førnævnte søn Anders og hans kone Marenstine som

fattige. Deres dårlige økonomiske stilling kan eventuelt skyldes, at Anders' fader Hans, Didriks broder, døde, inden børnene var voksne og sat i vej.

Familien på Dalmosegård hjalp Anders og Marenstine på flere forskellige måder, bl. a. med kørsel, hørstykke og akssamling som tidligere nævnt, men derudover også ved at passe deres små børn, give dem tøj og fødevarer; men også ved at give Marenstine arbejde, så hun kunne tjene noget ekstra til at supplere Hans' indtægt som daglejer. Arbejdet bestod f. eks. af hjælp i høsten og spinding af gårdens uld og hør. Også pasning af parrets småbørn en gang imellem var en hjælp til selvhjælp. Helene skriver således i august 1875:

»Faders Brodersøn Anders Hansen i Borre er gift, og han havde et lille Barn, en Pige ved Navn Anna. De var meget fattige, og jeg har længe ønsket at kunne hjælpe dem. Nu skulde baade hun og han ud paa Aalebækgaard at høste, og saa skulde de jo have Anna i Byen; men saa i Søndags, den 8de August, var jeg i Kirke, og saa kom hun med her ud og skal være hele Høsten. Det er en rigtig god og munter lille Pige. —«

I forbindelse med gennemgangen af gårdmandsfamiliens hjælp til dårligere stillede slægtninge og andre lokale »trængende« er det vigtigt at erindre sig, at hjælp ikke blot bestod i forskellige direkte ydelser, men netop også i tilbud om arbejde. I sidste halvdel af det 19. århundrede voksede landbefolkningen og hele den danske befolkning, samtidig med at der skete en begyndende, enklere form for mekanisering af landbruget. Gårdene anskaffede sig således i en vis udstrækning tærskemaskiner, som blev trukket af hestekraft. For Dalmosegårds vedkommende skete det i 1877. Dette gjorde den førhen faste plejltærskers arbejde overflødigt og ramte måske ekstra hårdt, fordi plejltærskningen foregik i vintertiden, som i forvejen var en periode med ringe efterspørgsel efter arbejdskraft i landbosamfundet. Andre arbejdsbesparende redskaber som slåmaskinen og hesteriven kom måske ikke til at betyde så meget for forbruget af arbejdskraft, fordi deres arbejdskraftbesparende virkning blev opvejet af, at husdyrholdet og her særlig koholdet samtidig var stigende og normalt blev kombineret med dyrkning af foderroer og sukkerroer, som i sig selv var meget arbejdskrævende afgrøder.

Hjælpen var ikke ensidig fra Dalmosegård til andre. Når det drejer sig om slægten, var gensidigheden påfaldende. Men hjælpen må ikke kun betragtes som et udbytte, men også som en direkte håndsrækning i en anormal situation. Det anormale ved husholdet på Dalmosegård var som før nævnt, at der ikke var nogen kone på gården. På den baggrund må i hvert fald Faster Johannes indsats ses. Det er tidligere beskrevet, hvad Faster med familie modtog fra Dalmosegård: hørstykke, græsning til får, aks-

samling, kørsel etc.; men det var som nævnt det normale. Til gengæld trådte Faster delvis i husmoders sted på gården. Hun deltog i eller forestod en række af de større, mere krævende arbejdsopgaver, som Didriks døtre var lidt for unge til at klare selv. Det var arbejder af typen: slagte lam, kalve og grise, vaske og klippe får, vaske storvask, bage brød, sy og reparere sengetøj; alt sammen opgaver som husmoderen normalt ville forestå på en gård. Derudover deltog Faster i arbejdet med at karte uld, ruske og brage hør, arbejder som i modsætning til de førstnævnte alle virker som naturlige modydelser set i lyset af, hvad svigerinderne Kirsten Madse og Kirsten Hanse præsterede til gengæld for, hvad de modtog fra Dalmosegård.

Ovennævnte kvindelige »modydelsesarbejder« var præget af, at der ofte var flere om dem, og at de blev afsluttet med en lille festlighed, et såkaldt arbejdsgilde af typen kartegilde, bragegilde, klinegilde osv. En større kreds, end husholdet ellers kunne opvise, samledes for at få arbejdet raskere fra hånden, samtidig blev der snakket, sunget og fortalt historier. Sådanne arbejdsgilder, hvor såvel naboer som slægtninge deltog, beskriver Helene i sin dagbog, f. eks. fra januar 1877:

»Søndervestud Søndag 14. Januar 1877: I Dag er Hanne og Lene til Kartegilde hos Fasters, jeg skulde været med i Aften, men jeg er ikke rigtig rask; jeg har nogen Rosmarindraaber, som jeg skal til at tage« og »Søndervestud Mandag den 29. Januar 1877: I Løverdags var det Hanne og Peders Fødselsdag. Hanne er 12, Peder 14 Aar. Marenstine i Borre var herude med Spind, Anna og Hans Peter, Anna blev her om Søndagen. Om Eftermiddagen kom Faster. Om Aftenen havde vi Kartegilde. Først kom Kirsten Madse, saa Jens Jensens Marenstine, saa Line og deres Pige (Marenstine) og deres Karl (Pe'er), saa Fasters Karen og Kirstine, og saa Fasters Niels og Hans og Jens Jensens Jens Peter. Der kartedes i Dagligstuen, og spiledes Kort i Sovekammeret. Jeg vartede op. I Dagligstuen gik det lystigt. De taledes og sang i Munden paa hinanden hele Tiden. De kartede til Kl. 10 saa dandsede baade de og Kortenspil-lerne en god Time inden de gik hjem.«

Helene skriver yderst sjældent om økonomi. Derfor er det usikkert, i hvor stort omfang betaling indgik i de forskellige former for arbejdsydelser. Det er dog sandsynligt, at når det drejer sig om arbejdsgilder, forskellige former for kørsel og vel også pløjning osv. for slægtninge, blev arbejdet udført uden nogen form for pengeløn. Betalingen bestod dels i en beværtning efter arbejdets udførelse, som beskrevet ved førnævnte kartegilde, dels i bevidstheden om at man selv ved lejlighed ville få hjælp.

Farbroder Mads, som var fast husmand på Dalmosegård, må have modtaget i hvert fald delvis betaling for sit arbejde i stald og mark. Herudover

har han fået sin jordlod dyrket, sit brændsel hentet osv. uden anden betaling end et gilde.

Man må antage, at slægtens medlemmer såvel som andre har fået kontant betaling for deltagelse i høsten, som når Helene skriver, at Madses skal være »her hver dag i høsten« eller »Madses Peter her ud i høsten«, han var ellers i skrædderlære hos sin fætter Hans, eller Kirsten Hanse har været her i »flere dage i høsten«. Betalingen er blevet erlagt som en kontant dagløn, som forøvrigt var højere i høsttiden end ellers.

Førnævnte Madses Peter, Helenes fætter, vedblev for øvrigt i mange år at være fast høstmedhjælper på Dalmosegård, selv efter at han var flyttet til Borre og havde startet egen skræddervirksomhed der.

Fasters mand, skrædder Peder Christensen, har også fået betaling for at ombetrække sofaen, ligesom hans søn Niels, som var snedker, fik betaling for at lave et skab til Helenes søster Hanne. Det var deres håndværk og næringsvej.

I en gennemgang af samarbejdsformer og gensidig hjælp mellem mennesker vil en hel del, som vanskeligt lader sig systematisere, let falde bort, fordi det måske ikke forekommer regelmæssigt, eller det virker perifert. I Helene Didriksens dagbog omtales sådanne tegn på menneskelig kontakt ganske ofte. Nogle eksempler vil illustrere spændvidden:

»Fader mange Aftner omkring med Pærer til Folk« (september 1883) eller »Kristoffer Larsen her, han vilde nok laane Penge« (november 1882) eller »Hans Fr. Hansen her at laane en Stenhammer« (juli 1883) eller »den døve Søren var ude at hente Smør, saa de fik dem en Firkort« (1875) [den døve Søren var Didriks halvbroders søn] eller »I Aftes maatte vi slagte en Kalv, som vi fik i Søndags. Jeg skal ud med Kjød til Fasters i Dag« (november 1875) eller »Kirsten Hanse her; hendes Lene skal laane min Rejsekasse og Lines Overdyne, naar hun skal paa Højskolen i Sommer« (april 1877) eller »Hans og Grete sanker Bær til Syltning« (juni 1881) [Fasters søn Hans, som var skrædder, og hans kone] eller »Fader til Stege. Jeg sendte 11 Agurker og 3 revnede Hvidkaalshoveder med til Kirsten Hanse« (oktober 1882).

Det sidste eksempel peger på Helenes store interesse for have dyrkning, som gav sig udslag dels i et beskedent salg af grøntsager i Stege, dels i udveksling af blomster, buske, træer og grøntsager med ligesindede samt køb af udplantningsplanter og frø i Stege eller andetsteds.

Tjenestefolk

I forbindelse med det, der før er skrevet om, at tilbud om arbejde også må betragtes som en hjælp i en tid med overskud af ledig arbejdskraft, er det

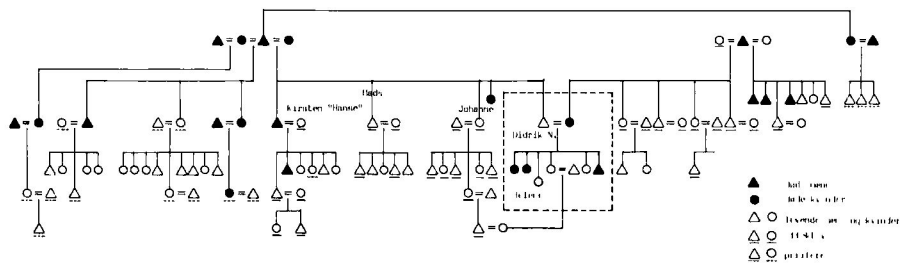
naturligt at se lidt nærmere på, hvordan tjenestefolkene blev rekrutteret, og hvem der var i tjeneste hos hvem inden for Helenes begrænsede verden.

På Dalmosegård var Faster Johannes søn Christen som nævnt dreng og tjenestekarl, fra han var 12 år gammel i 1867, til han endeligt forlod gården i 1883 for at tage på Askov højskole. I løbet af disse mange år var Christen kun borte fra Dalmosegård, da han var soldat i 1876–77 og på Rødkilde højskole i vinteren 1881–82. Hans stilling var i høj grad familiær, idet han deltog i familiens fester både hjemme, og når den var inviteret andre steder hen. Han sov dog ikke i stuehuset, men i karlekammeret placeret det normale sted ved siden af hestestalden. Denne placering har dog næppe forekommet Christen deklasserende. Det fremgår bl. a. af en diskussion, Helene havde med sin fader om at få karlekammeret indrettet som en lille selvstændig beboelseslejlighed til sig selv. Faderen afslog bl. a. med den motivering, at Christen næppe kunne være tjent med at forlade karlekammeret og flytte ind i stuehuset. Iøvrigt kunne Christen uden tvivl være blevet mand på Dalmosegård, hvis han havde gengældt Helenes varme følelser.

Efter at Christen endegyldigt var rejst fra Dalmosegård, blev han erstattet af en anden af Didriks nevøer. Det var farbror Mads' søn Niels, som før havde tjent på en gård i Østermark hos sin moster og hendes mand, og hos sin farbroder Lars Christensen, nabo til Dalmosegård. Niels blev efter nogle år afløst af Helenes søster Lines forlovede Mads Peder, som efter deres giftermål i 1887 først blev bestyrer og senere ejer af Dalmosegård. Mads Peder havde forøvrigt selv i flere år tjent hos slægtninge, en moster og onkel i Sdr. Vestud.

Den første karl, Mads Peder selv fæstede, var fætter Anders og Marenstines ældste søn Kristian, som havde været så meget på gården som barn, og som sidenhen blev fast medhjælper, når der var behov for ekstra arbejdskraft. Det er værd at bemærke, at denne tendens til at tjene hos slægtninge fortsatte ind i dette århundrede, hvor fire af madmoderens nevøer blev karle på Dalmosegård.

Også nogle af tjenestepigerne var slægtninge. Samtidig med at Christen var karl, var først hans ældste søster Karen, siden hans søster Lene en årrække piger på Dalmosegård. Lene blev der til et år før sit giftermål i 1881. Derefter fungerede Helene og Line selv som piger på Dalmosegård, efter at Line havde tjent et år hos naboen, Niels Hansen på Gammeljord. Den tredje søster Hanne tjente i sommerhalvåret 1884 hos bekendte i Kjeldbylille og blev hjemme erstattet af en datter fra nabogården Nøddelund og af en lillepige fra en fattig familie i Sdr. Vestud. Tidligere havde et søskendepar i skolealderen været dreng og lillepige på Dalmosegård. De var ikke slægtninge, men børn af en husmand og fisker i Ålebæk, og skif-

Slægtskabsunivers for familien på Dalmosegård (efter Raymond Firth: Two Studies of Kinship in London p. 47. London 1956). Effektive slægtninge er slægtninge, som familien havde hyppige kontakter med, spændende fra flere gange om ugen til flere gange om året. Perifere slægtninge var der kun kontakt med med et eller flere års mellemrum.

tedes til at være på Dalmosegård hveranden dag, således at de også kunne passe deres skolegang. Naboen Jens Jensens søn Rasmus tjente også på Dalmosegård, endnu inden han blev konfirmeret.

Som små havde Didriks døtre også været ude hos slægtninge. Helene tjente i konfirmationsalderen som lillepige hos sin mormoder i Magleby, og Line havde været barnepige hos sin moster Mettestine Breitenstein i Råby. Moderens død i 1868 kan godt have indvirket noget på disse dispositioner, idet det var meget almindeligt, at dele af en børneflokk ved en af forældrenes død blev sendt til slægtninge en kortere eller længere periode. Hvis plejeforældrene selv var barnløse, blev børnene ofte betragtet som deres egne og kunne sidenhen arve plejeforældrenes ejendom. Der findes adskillige eksempler på sådanne forhold blandt Helenes nærmeste.

Foruden naboer og slægt kom en ny relation i sidste del af det 19. årh. ind i husbonde/tjenestefolk forholdet. Det var de »ideologiske slægtninge«, som man enten selv havde lært at kende gennem højskoleophold eller ved møder, eller som andre, f. eks. højskolens forstander, formidlede kontakten til. Der er tegn på, at den slags kontakter også blev bragt i anvendelse på Dalmosegård. Helene ville således gerne have været pige hos en grundtvigsk gårdmand i Råby, hvis søster var hendes bedste »friskoleveninde«. Didrik Nielsen modtog også en gang en forespørgsel fra den grundtvigske efterskolemand Carl Nielsen, Sprove, om han ikke kunne »levere« en af sine døtre til en mand i Sprove, som manglede en pige. Sådanne kontakter kunne der nævnes flere af.

Det kan konkluderes, at forældre, som havde muligheder derfor, lod deres børn tjene enten hos slægtninge eller hos naboer og venner, hvis hjem man kendte. På Dalmosegård blev dette mønster fulgt, såvel for familiens egne medlemmer som for tjenestefolkene, der for størstedelen var af fæde-

rens slægt eller børn af naboer. Der er også tegn på, at den foregående generation havde fulgt dette mønster, idet Didrik Nielsen i sin ungdom selv var tjenestekarlk først hos sin moster og onkel i Stubberup og dernæst hos sin søster og svoger i Hjertebjerg, inden han kom hjem for at hjælpe sin far på Dalmosegård.

Institutionaliserede omgangsformer

Omgangsformerne i Sdr. Vestud spændte fra informelle kontakter til helt institutionaliserede aktivitetsmønstre. Bylavet, der har rødder tilbage i den uudskiftede landsby, levede videre i 1880'ernes Sdr. Vestud som en institution, der ganske vist havde mistet de fleste af sine gamle funktioner i forbindelse med arbejder af fælles karakter, men til gengæld havde optaget visse nyere funktioner, som f. eks. »kommunegildet«, hvor gårdmændene hvert kvartal mødte frem hos oldermændene og betalte deres kommuneskat (6). En gang om året, i februar måned, valgte bymændene ny oldermænd og bekræftede dermed deres fællesskab.

Oldermændsinstitutionen var kun for gårdmændene, og vi må antage, at også »de gamles lav«, som Helene kalder det, var et gildeslav, som primært tog sigte på gårdmændene, enten de var selvejere, eller de fortsat var fæstere. »De gamles lav« såvel som »de unges lav« havde intet med naboskab eller slægtskab at gøre, men var snarere et længelevende barn af det gamle landsbyfællesskab, som i Sdr. Vestuds tilfælde funktionelt var opløst ved udflytningen i 1803. Noget kunne tyde på, at andre faktorer end den tætte bebyggelse i den uudflyttede landsby har været bestemmende for fællesskabsfølelsens fortsatte eksistens.

At arrangere fester var lavenes vigtigste opgave. Ja, man kan vel sige, at det var hovedopgaven for de unges lav. De gamles lav samledes efter tur hos en af gårdmændene. Her var også konerne samt enkelte ikke-gårdmænd med. I Sdr. Vestud var det smeden, mølleren og bryggeren, nogle af dem nyere elementer i bylavet, som måske ikke altid agerede helt som forventet, bl. a. møllerens, som skulle holde de gamles fastelavn i 1884, men gjorde to fejl. Først henlagde de gildet til november 1883 »hvorfor de vilde have Fastelavnet nu, ved jeg ikke«, og dernæst sammenblandede de gildeslavet og en privat sammenkomst: »de har ingen store Stuer, derfor havde de taget Telt, og saa deres Familie til Visit med det samme.«

Familien på Dalmosegård deltog livligt såvel i de gamles som i de unges lav og stillede følgelig også husrum til rådighed, når turen kom til dem. Måske endda oftere fordi Didrik Nielsen foruden at være bonde også var spillemand. Han spillede til fester såvel for unge som for gamle og forlængede i 1860 stuehuset på Dalmosegård med en storstue, som i årene

fremover blev rammen om mange fester af såvel mere privat karakter som om »offentlige« gilder af typen fastelavnsgilde. Festlighederne kulminerede i 1880'ernes Sdr. Vestud netop i fastelavnssugen. I modsætning til de gamles fastelavn, som blev afviklet fastelavnssøndag fra om eftermiddagen til ud på natten, varede de unges fastelavnssfestligheder så at sige hele fastelavnssugen koncentreret til »lavsgården«, dvs. den gård, hvor de unge på forhånd havde sikret sig husly. Aktiviteterne spændte fra udklædning, karlenes optog, rundridning fra gård til gård, ringridning m. m. til dans og leg til den lyse morgen.

De unge kunne godt slå sig sammen med unge fra andre byer. F. eks. beskriver Helene, hvordan de unge fra Dalmosegård deltog i fastelavnsløjerne i Nørre Vestud. Måske var det, fordi karlen Christens forældre og flere af hans søskende boede i Nørre Vestud, og at det derfor var naturligt for ham at være med der. Men »Sønderbys« unge kunne også godt klare det selv »skjønt vi ikke havde Hjælp fra Nørrebyerne«, som Helene skriver i 1880.

Normalt forløb fastelavnssugen efter følgende skema:

Fastelavnssøndag: De gamles fastelavn.

Fastelavnsmandag eller frimandag: Karlene slog »katten af tøndens« etc. om eftermiddagen. Det foregik til hest. Hest og rytter var klædt ud. Om aftenen og følgende nat var der dans i lavsgården.

Tirsdag: Hvilede man ud.

Onsdag: Fra morgenstunden samledes karlene i lavsgården, hvorefter de gik rundt fra gård til gård, hvor de blev opvartet og dansede med de der-værende piger og gæster. De sluttede af i lavsgården, hvor der blev danset til næste dags formiddag.

Torsdag: Hvilede man ud.

Fredag: Var der igen dans og spisning i lavsgården til lørdag morgen, samt regnskab over, hvordan udgifterne skulle fordeles på karle og piger. Udgifternes størrelse kom an på, hvor mange udenbys deltagere der havde været, således at udgifterne til musikken kunne blive delt på flere end de lokale.

Helene beskriver dette forløb mere eller mindre grundigt i en årrække o. 1880, men den følgende er en af de fyldigste og beskriver malende, hvordan de gamle skikke endnu på dette tidspunkt var i brug.

»I Fredags var fader til Stege, og Christen var med at købe sig en Maske til i Morgen, naar han skal Ride af. I Aften skal han [faderen] til de gamles Fastelavn hos Lars Christensen. Jeg har ikke Lyst. Det er taaget Vejr. Søndervestud Søndag den 5te Marts 1876. I Søndags Nat var de gamles Fastelavn muntrere end i Fjor. Kl. 5 kom vi hjem jeg sov til Kl. 7¹/₂. Kl. 9 trak Christen ud til Fasters med deres Faar, og 11 kjørte Fader,

Madses Peter, Hanne, Line, Lene og jeg ud til Fasters. Christen og Hans [fætre] var ved at pyntes om til Kone og Mand, Hans havde en Maske paa med langt, hvidt Skjæg, høj, luvslidt Hat og gammel Frakke. Christen havde en Dragt, som brugtes i Fasters Ungdom [1840'erne], Korsklæde, grøn Kattuns Trøje, sort Skørt, paa Halsen et rødt Silketørklæde, som naaede ned til Skørtlinningen baade for og bag. Han red paa den store, sorte Hest, som var pyntet lidt. Kl. 1 begyndte de at ride af. Der var meget Skidt ved Gaarden, saa de red paa Landevejen tæt ved Fasters. Det regnede kuns en halv Time. Mads Larsens Karl fik Hanehovedet og Niels Larsens Karl Krandsen. Mens de var nede til Præstens, pyntede vi os, da jeg havde faaet Lov af Fader til at være med. Den anden Morgen [tirsdag], da jeg gik hjem, var det Frost. Lene og Christen [pige og karl på Dalmosegård, kusine og fætter], blev ude hos Fasters. I Onsdags Eftermiddag gik jeg atter derud. Den Dag gik Karlene rundt. Den anden Morgen [torsdag], gik Lene med her hjem, Christen kom lidt efter Middag. I Fredags var Fader i Bussemærk at spille. Om Eftermiddagen, da jeg og Lene gik til Lavs, gik vi ad Markvejen og var nær blevet siddende i et Morads, vi maatte laane Strømper af Faster. Vi dansede om Natten og legede om Dagen, mens Christen og flere spillede Kort. Kl. 4¹/₂ Løvedag Eftermiddag da vi kom hjem. Vi Piger gav 2 Kr. 10 Øre., og Karlene 4 Kr. 66 Øre hver.«

Som man ser af beløbenes størrelse, var udgifterne til en sådan festuge ikke helt små. Helenes kusine Karen, som var sypige, skulle f. eks. gå ud at sy for folk i fire dage, før hun havde tjent de to kr., som fastelavnsugen kostede hver af pigerne. Hun fik nemlig 50 øre om dagen for sit arbejde. På den anden side har Karen nok haft flere penge mellem hænderne end de piger, som tjente på gårdene. Hun var jo »selverhvervende«.

Hvor store karlenes udgifter var i forhold til deres indtægter er svært at sige, da Helene yderst sjældent skriver om økonomiske forhold. Den del af tilværelsen hørte på Dalmosegård udelukkende til faderens domæne; men de fire til fem kr., som fastelavnen kostede karlene pr. næse, svarer måske nogenlunde til 10 % af deres kontante vinterløn (7).

I forbindelse med sådanne kontante udgifter kunne det godt være besværligt at være »hjemmegående« søn eller datter uden egne penge, som altid måtte bede forældrene om tilskud. Sådant forekom det i hvert fald Helene og hendes søstre, da faderen nægtede at give dem penge, så de kunne gå til lav i Nørreby 3. nytårsdag 1878. Selv om fastelavnsugen synes at have været det årlige højdepunkt for ungdomslavets aktiviteter o. 1880, nævner Helene også festarrangementer i juleugen og om efteråret i oktober-november.

Foruden de gamles og de unges gildeslav nævner Helene også et par gange skolebørnene som en aldersgruppe med egne festtraditioner (8). Den ene gang fejrede skolebørnene fastelavn på Dalmosegård, og det trak længe ud. Helene skriver: »I Nat var Skolebørnene hos os. De holdt ud til Kl. 5 i Morges.« Den anden gang, Helene omtaler skolebørnenes fastelavnsfest, foregik det hos »Faster« i Nørreby. Hvor stort et område, skolebørnenes gildeslav dækkede, er uklart. Borre skoledistrikt omfattede foruden Sdr. og N. Vestud også landsbyerne Nyborre og Ålebæk øst for Borre, hvor skolen lå. Denne opdeling af befolkningen i tre aldersgrupper med særlige festtraditioner endnu i 1880'erne er endnu et tegn på, at nogle af det gamle landsbysamfunds institutioner havde overlevet udskiftning og udflytning i mere end $\frac{3}{4}$ århundrede. Endvidere markerer børnenes og ungdommens selvstændige af traditionen bestemte festskikke, hvordan de på disse områder kun i ringe grad var underlagt den ældre generations kontrol, hvilket står i skarp kontrast til de samtidige urbane gruppers adfærdsmønstre, hvor forældregenerationen stod for såvel arrangement som for, at alt forløb på passende måde. Man har talt om, at borgerskabets børn levede i en særlig børneverden fjernt fra de voksnes gøren og laden. Også landbobørnene havde en egen verden, som de selv og traditionen tilsikrede dem, men ikke en verden, som de blev spærret inde i af de voksne. Det var en verden, som hørte sammen med fritid og fest, for i arbejdet og dagligdagen trak voksne og børn i landbosamfundet på samme hammel.

Gildeslavene må opfattes som traditionelle institutioner med basis i de enkelte landsbyer. Vi kan dog ikke regne med, at samtlige sociale kategorier indgik i gildeslavene. Det lader f. eks. til, at næsten kun gårdmændene var medlemmer af de gamles gildeslav, et forhold som vel skyldes, at deltagerkredsen i gildeslavet og oldermandsgildet i dette tilfælde praktisk taget var sammenfaldende. Husmændene, håndværkerne og landarbejderne synes i hvert fald ikke at have deltaget i »de gamles« jule- og fastelavns-gilder, bortset fra som før nævnt smeden, mølleren og bryggeren. Bryggeren kan imidlertid ikke siges at tilhøre det gamle landsbysamfund på samme måde som de to førstnævnte, så helt lukket kan gildeslavene ikke have været. Det er heller ikke sikkert, at de grupper, som stod udenfor bymændenes gildeslav, overhovedet brød sig om at være med der, selv om de fik tilbudet. De unge fordi det var alt for kedeligt kun at snakke og spille kort, husmændene og håndværkerne fordi de ville føle sig underlegne overfor gårdmændene som gruppe. Hverken farbror Mads eller Christen ville i hvert fald gå til de gamles fastelavn i Didriks sted i 1880, da han selv var optaget andetsteds.

Der er dog flere ting, der tyder på, at de gamle gildeslav som traditionel organisationsform var i opløsning. I 1882 havde ungdomslavet i Sdr.

Vestud således aftalt, at julelavet skulle holdes på Dalmosegård; men der dukkede visse forhindringer op:

»Fredag Aften var Jens Jensens her at bede os til Visit Tredie Juledag. Karlene har sagt Gjenbud, saa der bliver ikke Julelav. Den nye Borgmester er nok bestemt, saa offentlige Baller maa nu ikke holde ud længer end til Kl. 2. Det er Ungdommen ikke tilfreds med, og saa vilde de have sluttet Bal, men der blev ikke tegnet ret mange, og saa blev der bestilt Sangbal hos Kristoffer Larsens, der er de fleste med og saa opgav de lavet. Nu bleve Jens Jensens vrede, især Kirstine Jense, og nu have de bestemt Visit til samme Dag som Sangballet og vilde gjerne forstyrre det, naar de kunde. Line og Hanne vilde da til Sangbal.«

Det, som Helene her nævner, afspejler de tendenser til en ny social struktur i landbosamfundet, som blev forstærket i løbet af den sidste fjerdedel af det 19. årh. Bevægelsen gik fra et samfund, hvor de forskellige sociale/aldersmæssige kategorier følte en vis indbyrdes samhørighed mod et samfund opdelt i mindre enheder, hvis medlemmer ikke udelukkende var sammensat efter alder eller social kategori, men bestod af folk som bevidst havde samlet sig med et bestemt formål af økonomisk, ideologisk eller ideel art for øje af typen: brandkasse, valgmenighed, læseforening. Den gamle samhørighedsfølelse blev svækket af kræfter, som skulle vise sig overordentlig stærke. Det kunne være politisk og religiøst engagement, folkelig vækkelse og produktionsmæssig organisering. I stedet for at føle samhørighed med gårdmændenes gildeslav blev interessen og loyaliteten overført til et politisk parti, til missionshuset eller til andelsmejeriet; i stedet for at føle samhørighed med de unges gildeslav blev interessen og loyaliteten overført til skyttebevægelsen, til aftenskolen eller sangforeningen eller til afholdsbevægelsen (9).

Disse tendenser blev ubevidst støttet af myndighedernes mistro til offentlige møder på landet. Perioden o. 1880 var en tid, hvor modsætningerne mellem Højre- og Venstrepartierne i Danmark blev skærpet, og da de fleste købstæder, og således også Stege, politisk sluttede sig til Højre, mens oplandet, og det gjaldt i udpræget grad Møn (10), var behersket af Venstresynspunkter, kan de politiske modsætninger dengang desuden opfattes som et modsætningsforhold mellem by og land. Forbudet mod julelavet fra »den nye borgmester« i Stege, som foruden at være borgmester og byfoged også var heredsfoged, dvs. politimester for Mønbo herred, må ses i lyset af disse forhold.

Gudstjenesterne i sognekirken i Borre var den eneste lejlighed, hvor alle aldersklasser og sociale kategorier i sognet kunne træffes regelmæssigt. Sognebørnernes kirkegangsfrekvens i almindelighed kender vi ikke, men af He-

lenes bemærkninger virker det, som om et stort antal mødte op i kirken om søndagen.

Det var ikke mange søndage, om nogen, i årets løb, hvor der ikke var en eller flere i kirke fra Dalmosegård. Helene er her en god kilde, idet hun selv var en meget flittig kirkegænger såvel hos den gamle præst, som hun ellers ikke kunne lide, som hos hans efterfølger, hvis religiøse opfattelse stod Helenes nærmere.

De unge på Dalmosegård gik oftest i kirke. De fulgtes gerne en to-tre stykker. Didriks besøg var sjældnere. Fra gammel tid havde folk den indstilling, at der gerne skulle en fra hvert hushold i kirke om søndagen. Det var næppe udelukkende den opfattelse, der lå bag kirkegangen på Dalmosegård; der var snarere tale om en religiøs vakthed blandt ungdommen. Kirkegangen var ikke udelukkende koncentreret til sognekirken. Helene og hendes familie søgte således også kirkerne i Magleby og Elmelunde samt Stege, hvor den gamle grundtvigianer F. E. Bojsen, fader til Frede Bojsen, Rødkilde og Peter Bojsen, Gedved, var præst.

Men kirkegangen var ikke blot en religiøs oplevelse. Gennem kirkestævnet, som ganske vist delvis var ophævet i 1871, var folk blevet vænnet til at modtage også ikke-kirkelige informationer i forbindelse med gudstjenesten. Man mødtes, hilste på hinanden, snakkede, traf aftaler. Helene fortæller som tidligere nævnt, hvordan det en søndag blev bestemt, at den lille Anna skulle passes på Dalmosegård, mens hendes forældre var på høstarbejde. Man gik også på besøg hos hinanden før og særlig efter gudstjenesten. Helene beretter ofte om sine søndagsbesøg f. eks. hos faster eller hos sin fætter Hans og hans kone Grete i Nørre Vestud, hvor hun inden kirketid skiftede fra træsko til sko, læste breve, drak kaffe osv. Høkeren havde desuden søndagsåbent, så der kunne handles lidt, når man alligevel var kommet afsted. Kirkegangen var dengang en af de vigtigste kontaktmuligheder på lokalplan.

Private visitter

Foruden de uformelle og de mere eller mindre institutionaliserede relationer, som indgik i Dalmosegårds sociale netværk, kan nævnes mere private former for festligheder som bryllups- eller barselsgilder samt delvis begravelser og helt private fester uden nogen tilknytning til livets højtider. De sidste »visitter«, som Helene kalder dem, var enten store fester med spisning, musik og dans (store visitter) eller mindre sammenkomster med et begrænset antal gæster (små visitter) eller ungdomssammenkomster (ungdomsvisitter) for et begrænset antal unge mennesker. Helenes brug af ordet *visit* ligger således langt fra borgerskabets brug af ordet, hvor det betyder et

kort uanmeldt, nærmest formelt eftermiddagsbesøg. Visitterne i Sdr. Vestud lå fortrinsvis i den normale festperiode, dvs. om efteråret, måske med en vis samling omkring jul og nytår. Der kunne også afholdes visitter om sommeren, men det var mest for ungdommen.

Mens kirkegangen var åben for alle, og gildeslavens årlige arrangementer var åbne for de relevante aldersklasser og kategorier, var det en mere begrænset kreds, som kom til de private visitter, barselsgilderne, bryllupsgilderne osv. Til visitterne blev gæsterne inviteret, ligeså til barselsgilder, bryllupper og begravelser, men det virker dog, som om barselsgilder og bryllupsfester endnu i 1880'ernes Sdr. Vestud havde bevaret noget af de gamle gildeslav i sig, forstået på den måde, at gæsterne nok blev inviteret, men at gruppen af inviterede virker ret forudbestemt. Begravelser kunne man dengang som nu deltage i også uden at være inviteret. »Fader ubuden til begravelse«, skriver Helene således. I det hele taget synes det, som om netop dødsfald havde en tendens til at aktivere samtlige ellers slumrende relationer, såvel af slægtsmæssig og nabomæssig som af mere formel karakter.

Livets højtider gav ikke anledning til fester på Dalmosegård i den beskrevne periode. Ingen børn blev født, ingen blev gift, og ingen døde. Til gengæld deltog familien i sådanne fester hos slægt og venner. Didrik Nielsens fødselsdag blev derimod fejret hvert år, ligesom der i årets løb, gerne om efteråret eller om vinteren, blev afholdt et par visitter, hvoraf den ene normalt var en ungdomsvisit, den anden høstgildet. Også børnenes fødselsdage kunne fejres, men det skete ikke med samme regelmæssighed som faderens, som hvert år blev markeret ved en mandfolkekomsammen, hvor gæsterne bestod af naboer, nogle slægtninge og fjernereboende bekendte. I 1884 forløb Didriks fødselsdag på følgende måde:

»Fredag den 4de April 1884 fyldte Fader 64 Aar. Vort Flag var kun oppe lidt om Eftermiddagen, for det blæste for meget til det, smukt Vejr men meget koldt, især om Aftenen. Henad Efterm. kom her fremmede, mest Mænd. Her var Kristen Larsen, Kjeldbylille, Jørgen Pedersen, Kjeldbylille (hvor Hanne skal tjene), Albrecht fra Tostrup, Jens Hansen, Peder Jensen, Jens Jensen og Kristoffer Larsen her fra Byen, Peder Kristensen, Hans og Farbroder, Faster og Kirsten Madse var i Kjøkkenet og snakkede baade, mens de arbejdede og mens de hvilede. Jens Jensen kom tidligt men gik saa til Landsled for at købe Sukkerroefrø baade til sig selv og til Fader og saa fik han sendt sækken med Albrecht og Jørgen Pedersen som vare kjørende herud. Mandfolkene saa nær som Fader spillede Kort, to Selskaber i Sovekammeret og et i Dagligstuen. De talte livligt baade mens de spillede og mens de spiste, men der var Tobaksluft, saa jeg hørte ikke saa meget paa dem, noget talte de om Anders Kristoffer-

sen, som nu har solgt sin Gaard i Hjertebjerg og nu flytter ud at overtage Hans Kristoffersens Gaard som Mads Peter og Line altsaa ikke faar. Kl. var over 2, da vi kom i Seng.«

De tre førstnævnte gæster var udensogns gårdmænd, som familien på Dal-mosegård regelmæssigt kom sammen med. Måske var de langt ude i slægt med Didrik Nielsen. Bemærk at Helenes lillesøster Hanne skulle tjene hos netop en af dem. Derefter følger nabogårdmændene Jens Hansen, Peder Jensen og Jens Jensen samt Kristoffer Larsen, hvis gård lå oppe i selve landsbyen Sdr. Vestud. Herefter nævnes svogeren Peder Kristensen, skræd-der og husmand og gift med Johanne, samt deres søn Hans, som også var skrædder, og endelig Didriks broder Mads samt hans kone Kirsten. Faster Johanne og Kirsten Madse, som er de eneste kvinder, der nævnes, har nok stået for serveringen, eftersom der ikke var nogen kone på gården. Nabo-gårdmændene og den nærmestboende slægt er klart i overtal.

Selv om en visit var en privat fest, indeholdt den dog elementer af sam-menskundsgilde. Man lånte borde, bænke og dækketøj af hinanden, ligesom konerne fra de indbudte nabogårde, nogle dage før festen skulle løbe af stabelen, sendte deres piger eller døtre med mælk til gildesgården. Denne aflevering af naturalier fra deltagerne, føring som den kaldes, og det til-hørende gilde for de fremmødte piger, hørte med til de funktionelle insti-tutioner, som først blev overflødiggjort fra 1880'erne ved det øgede kohold og den deraf større mælkemængde.

Af Helenes dagbog fremgår det, hvilke forberedelser der gik forud for en stor visit på Dal-mosegård i november 1880. Hun skriver imidlertid ikke så meget om, hvordan selve festen forløb, bortset fra at der blev serveret aftensmad kl. 18, hvorefter der blev danset i øverstestuen til musik fra tre »Musikkere«, hvoraf den ene, Jens Hansen, var en gårdmandssøn fra sog-net, mens de to andre vist var udensogns folk. De ældre mænd fik sig et slag kort, mens røgen fra piberne lå tæt i de lavloftede stuer. Konerne snakkede og dansede, mens ungdommen fortrinsvis dansede og legede i øverstestuen, således som Helene glimtvis har beskrevet det i forbindelse med andre fester, hun deltog i.

De praktiske forberedelser til festen, samt hvem der blev inviteret, gør Helene derimod ret meget ud af. Didriks søster og de to svigerinder, Kir-sten Hanse og Kirsten Madse, var igen centrale skikkelser i de praktiske forberedelser. Allerede en uge før er faster på Dal-mosegård for at vaske. Mandag forberedes gildesmaden. Faster slagter lam, og nabogårdmanden Jens Jensen »Nøddelund« slagter kalve, et arbejde som Jens Jensen plejede at udføre på Dal-mosegård. Samme dag bryggede Helenes søster Line gildes-øllet. Tirsdag blev huset gjort rent til festen. Farbror Madses kone Kirsten

mødte op og hjalp med at vaske gulvene i stuerne; om aftenen blev der leveret mælk fra naboerne Niels Hansen »Gammeljord« og fra hans broder, parcellist Jens Hansen »Lille Gammeljord«, som selv kom med mælken, da han ikke havde nogen pige at sende den med, således som broderen. Mælken skulle bl. a. bruges til bagningen, som foregik om onsdagen. FASTER var igen mødt frem tilligemed Didriks svigerinde Kirsten Hanse fra Hjertebjerg.

Helene blev onsdag og torsdag sendt rundt til naboer og familie for at låne ekstra dækketøj og køkkengrejer. Samtidig inviterede hun disse familier med til festen. Hun nævner direkte nabogårdmændene Peder Jensen og Lars Christensen samt Jens Jensen. Sammen med »mælkeleverandørerne« Jens Hansen og Niels Hansen bliver det samtlige nærboende gårdmænd, bortset fra folkene på nabogården »Skalbjerggård«, som familien på Dalmosegård af en eller anden grund havde yderst ringe kontakt med. Helene lånte også dækketøj hos slægtninge, f. eks. hos fætteren Hans, skrædder i Nr. Vestud, og hos gårdmandsfamilien Breitenstein i Råby, som var Helenes møster og onkel.

Mændene på Dalmosegård, som ikke deltog i de praktiske arrangementer, var gildesbedere. Tjenestekarlen Christen bad »vor østre familie«, som må være Helenes mors familie, alle gårdmænd: Jens Olsens i Ålebæk, Peter Rasmussens i Stubberup og vel sagtens også de to morbrødre og mormoderen i Magleby. Alle slægtninge var imidlertid ikke med. Det fremgår af Helenes bemærkning: »Vi kunde ikke godt have flere i Stuerne, men vi havde ellers ikke hele vor Familie.« Didrik var også ude at invitere folk. Helene nævner, at han var i Stege »og saa bød nogen«. Da Helene imidlertid ikke nævner nogen gæster fra selve Stege by, men derimod Andersens og Anders Pedersens fra Rødkilde, var det nok dem, Didrik inviterede, samtidig med at han var en tur i Stege, eftersom Rødkilde højskole ligger så nær Stege by. Andersen var den mand, som forestod den daglige drift af Rødkilde højskole, fordi Frede Bojsen næsten altid var optaget andetsteds i forbindelse med sit folketingsarbejde. Anders Pedersen var bestyrer på den gård, som hørte sammen med Rødkilde højskole. Disse to familier adskilte sig fra de øvrige gæster på flere måder. De tilhørte ikke slægten og var heller ikke naboer. Det, der knyttede dem til familien på Dalmosegård, var ideologisk betinget. Andersen var som daglig leder af Rødkilde højskole en af de mest fremstående lokale repræsentanter for den grundtvigske livsopfattelse, og eftersom Didrik Nielsen og hans familie sluttede op om grundtvigsk prægede aktiviteter som friskole, skyttebevægelse osv., var det naturligt at byde »Rødkilde-folkene« med som gæster på Dalmosegård. Noget har de nu nok skilt sig ud fra det øvrige selskab, og måske særlig Andersen, som, selvom han var begyndt at være dus med mange, alligevel

af bønderne måtte opfattes som en fin mand, som ikke talte dialekt. Forskellen blev også markeret ved, at »Rødkilde-folkene« kom senere end de andre gæster og kørte hjem allerede kl. 21,00, hvilket må anses for meget tidligt i betragtning af, at sådanne gilder ofte kunne vare ved med musik og dans til sidst på natten. Arbejdsomt fortsatte »visitten« til om lørdagen, hvor Faster, Kirsten Hanse og Kirsten Madse hjalp med til oprydning og tilbagelevering af lånt dækketøj m. v.

Hvis man skal foretage en afvejning mellem naboer og slægt ved den her beskrevne fest, virker det, som om der var en vis ligevægt mellem de to grupper, dog således at slægtens kvinder ydede det største bidrag, når det gjaldt den praktiske hjælp med rengøring og madlavning. Dette var selvfølgelig påvirket af, at der ikke var nogen kone på Dalmosegård. Det nye, som falder i øjnene, er tilstedeværelsen af de to Rødkilde-familier som tegn på, at relationer nu også etableres ud fra personlige overvejelser, det være sig af religiøs eller politisk art. Naboernes og slægtens dominans var vigende i det ikke institutionaliserede festmønster.

Eksempler på nyere økonomiske relationer

Gårdmændene, som hidindtil havde haft oldermansgildet og de gamles lav som ramme om et formaliseret samvær, indgik efterhånden i adskillige foreninger af økonomisk art. Det drejede sig bl. a. om foreninger med forsikringsmæssige formål som brandkasse, sygekasse, hestekasse og haglskadeforsikring, hvor medlemmerne blev rekrutteret fra et større område end det, der lå til grund for oldermanslavet. Også mennesker fra ens egen by, som man ikke havde haft synderlig kontakt med før, kunne dukke op i sådanne sammenhænge. En gårdmand fra selve Sdr. Vestud by, som familien på Dalmosegård ellers ikke kom sammen med, bortset fra ved gilder arrangeret af de gamles lav, optræder nu både i forbindelse med haglskadeforsikring og hesteforsikring. I april 1884 tegnede Didrik »sig til at være med i en Sygekasseforening«. Det var naboen Peder Jensen, der sad i sognerådet, som gik rundt til folk i den anledning. Disse forsikringsordninger gav dog ikke i sig selv anledning til megen direkte kontakt. Der er imidlertid adskillige eksempler på, at også sådanne forsikringer fik knyttet forskellige festarrangementer til sig (11). Helene omtaler dog ikke sådanne forhold.

Forbrugsforeningen, som var startet i 1875, havde mere direkte økonomisk betydning. Dens medlemskreds, som var af en størrelsesorden på en 80-90 medlemmer, var sammensat af folk fra forskellige sociale kategorier. Der var nogle gårdmænd, men størstedelen var småkårsfolk, hvilket afspejler sig i de skiftende formænds erhverv; i 1875 var det en gårdmand,

i 1877 en husmand, i 1891 en maler og i 1893 en smed (12). Iøvrigt havde forbrugsforeningerne dengang problemer med at overholde de gældende bestemmelser om udsalg til andre end medlemmer bl. a. af brændevin (13).

Helene skriver ikke særlig meget om forbrugsforeningen; men hun nævner da, at hendes fader og farbror Mads indkaldes til møde, og at en forpagter og en væver fra Nørreby opgjorde regnskabet. På et vist tidspunkt var en af høkerne i Borre »udsælger«, hvilket kan have bevirket, at Helene aldrig nævner, at hun har været i »Brugsen« at handle, men derimod flere gange at hun har gjort indkøb hos en høker i Borre, bl. a. i august 1883, hvor hun købte »Kage, Salt, sort Lærred, sort Traad, Papir, Konvolutter«.

Oprettelsen af sukkerfabrikken i Stege i 1883–84 skulle komme til at gribe afgørende ind i det mønske landbrugs økonomi og produktion. Frede Bojsen, Rødkilde, medvirkede til, at sukkerfabrikken blev lagt netop på Møn (14), ligesom hans broder Peter Bojsen, Gedved, blev en drivende kraft i forbindelse med oprettelsen af Horsens andelssvineslagteri et par år senere (15).

På Møn blev de kommende sukkerroeavlere orienteret ved store fællesmøder, således den 21. januar 1882, hvor »Fader og Fasters Hans og jeg [kørte] til Stege, Peder Jensen [nabogårdmand] kom til at køre med os. De skulde til Sukkerroemøde i Badens Theatersal. Den var helt fuld af Mandfolk.«

Forslagene på mødet blev positivt modtaget, og præliminært begyndte de enkelte landmænd at tegne sig for visse arealer til sukkerroedyrkning. Lørdag, den 16. december 1882:

»Om Eftermiddagen var Hans Frederik Hansen og Anders Jensen fra Raaby her, de gik rundt at faa tegnet Jord til Sukkerroedyrkning. Fader havde ventet dem ---; han blev tegnet for 1 Td. Ld.« Formelt blev aftalen sluttet følgende forår i marts, hvor »Jens Strandskov var her at faa sluttet Kontrakt mellem Fader og Sukkerfabriksselskabet om at dyrke Sukkerroer paa 1½ Td. Ld. aarlig i 10 Aar.«

Alle de her nævnte gårdmænd var grundtvigianere. Hans Frederik Hansen kan klart henføres til en gruppe særligt aktive. Hans familie var som de eneste sognebåndsløserne til Budstikke-Bojsen i Stege (16), og desuden var han en af de første i Borre sogn, som gav sine børn et af de gamle nordiske navne, som kan antyde et grundtvigsk tilhørsforhold, i dette tilfælde Valborg (17).

Anders Jensen, som iøvrigt var Helenes mors fætter, var formand for sognerådet i Borre og desuden et fremtrædende medlem af kredsen omkring Nyborre friskole. Han havde selv børn i friskolen, deltog i diskussionerne

om undervisningens form og var en af de tre faddere ved Hakon Adelstens, friskolelærer Jens Jørgensens ældste barns dåb.

At disse mænd var grundtvigianere betød dog ikke, at sukkerroeavl på Møn kun blev taget op af grundtvigske kredse, men snarere at disse, udover det religiøst-folkelige, også var yderst aktive i det landbrugsfaglige arbejde. I virkeligheden deltog landbrugere med alle areal-størrelser i sukkerroedyrkingen lige fra proprietæren til husmanden, hvilket fremgår tydeligt af følgende citat fra dagbogen, hvor arbejdet med at beså nogle af Møns første sukkerroearealer beskrives:

»Tirsdag den 15de April [1884] om Formiddagen saaede Farbroder og Niels [karlen] Kunstgødning paa vor Sukkerroemark. Om Eftermiddagen var Farbroder hos Jens Jensen [naboen] at hjælpe dem at saa Sukkerroefrø med Maskine . . . Onsdag den 16de April. Den Dag var Saamaskinen nok hos Lars Kristensens og Anders Jensens [begge gårdmænd i Sdr. Vestud]. Torsdag den 17de April om Formiddagen var Anders Jensens Broder Hans Peter her ude med Saamaskinen. Han var herinde at faa Spise og Kaffe. Lidt senere var Jens Jensen her for at spørge, om en af dem skulde hjælpe til her at saa. Han fik ogsaa Spise og Kaffe. Om Eftermiddagen var Rasmus [Jens Jensens søn], her at hjælpe til at saa. De saaede nok hos farbroder før paa vor Mark. En Hest trak Maskinen, Farbroder gik ved Hestens Hoved for at føre den lige frem. Niels og Rasmus styrede Maskinen og passede paa at Frøet kom rigtig i Jorden. Fader var vist ogsaa noget med. Hanne var der oppe lidt i hans Sted, mens han var hjemme til et sygt Faar . . . Noget før Aften bleve de færdige med at saa, saa kjørte de strax Maskinen op til Niels Hansens [nabogårdmand]. Det var en af de smaa Maskiner, som en Mand kunde trække, hvor der ikke er stadige Heste. Der fulgte et Brev, en Anvisning med, det var Niels oppe med om Aftenen. Jeg afskrev Brevet. Saeningen skulde udføres efter den Anvisning, men Mandfolkene havde glemt at læse den, inden de saaede, saa de gjorde nok lidt Fejl. Naar Niels Hansens havde saet, skulde Maskinen føres til Landsledgaard.«

De folk, som nævnes her, er stort set den samme personkreds, som er med i det fælles avishold. Den eneste, der mangler, er gårdmand Peder Jensen, som i sin tid var med til sukkerroemødet i Badens teatersal, men ham kan Helene nemt have glemt. Desuden nævnes gårdmand Anders Jensen fra selve Sdr. Vestud by. Måske var han med, fordi han et par år tidligere var blevet gift med Helenes førnævnte »hovmodige kusine« og dermed måtte anses for hørende til slægten. I hvert fald virker det, som om lånet af såmaskinen har været formidlet af Dalmosegård og det »nabolav«, den indgik i. Arbejdet med at så krævede flere folk, end den enkelte landbrugsenhed

kunne præstere selv. Det var derfor naturligt at bygge på eksisterende samarbejdsrelationer. Eftersom såmaskinen efter brug skulle bringes til Landsledgård, en stor proprietærgård på vejen til Stege, er det sandsynligt, at den var lånt der, hvor man iøvrigt også kunne købe sukkerroefrø. Ellers var forbindelserne med Landsledgård kun få.

Med baggrund i disse eksempler på nye økonomiske sammenhænge i datidens landbosamfund kan man dog ikke spore væsentlige ændringer i slægts- og naborelationernes betydning. Det virker snarere som om i hvert fald naborelationerne udnyttedes i formidling af visse innovationer. Man kunne eventuelt tænke sig, at samarbejdet om de nye damptærskværker, som blev almindelige i 90'erne, hvilede på samme vel afprøvede kontaktnet.

Eksempler på ideologisk prægede relationer

Også i immaterielle sammenhænge blev valgmulighederne flere. Siden 1866 havde Rødkilde højskole således agiteret for et andet syn på bl. a. kristendom og undervisning end det, mænboerne generelt kendte fra deres sognepræst og skolelærer. Bortset fra resultaterne af F. E. Bojsens virksomhed i Stege havde Møn før været et i »åndelig henseende dødt område«. Vilhelm Birkedal, den senere så bekendte valgmenighedspræst i Ryslinge, som var født på Ålebækgård i Borre sogn i 1809, beskriver fra sin ungdomstid den åndelige tilstand på Møn som værende yderst miserabel. »I det mindste sporede jeg aldrig, heller ikke da jeg som student kom til Møn, noget kristeligt menighedsliv der, skønt der jo senere kom alvorlige, kristelige forkyndere.« Denne udtalelse svarer ikke til Helenes beskrivelse af kirkelivet i Borre o. 1880 og heller ikke til den kirkelige statistik, som for året 1891 for Borre sogn anfører en altergangsprocent på 63; det var den højeste på Møn, men sammenlignet med vakte sogne på Sydsjælland som Everdrup og Udby, som samtidig havde kirkegangsprocenter på henholdsvis 80 og 103, kan den ikke betegnes som imponerende (18).

Det er spørgsmålet, om ikke Rødkildes politiske budskab interesserede mænboerne mere end det religiøse. F. eks. var skyttebevægelsen, som blev startet i 1862, populær på Møn, og Karlene i Borre sogn deltog med liv og sjæl i skydeøvelserne. Der er ingen tegn blandt ungdommen på forskelle i holdning til skyttebevægelsen. Opslutningen var absolut og i god overensstemmelse med den dominerende politiske opfattelse blandt landbefolkningen på Møn.

Søndag den 1. maj 1881: var »Christen til Skydning. Han og Per Christian er med til at kommandere ved Eksersitsen i Aar« skriver Helene således. Per Christian var Christens svoger, en husmandssøn fra Kobbøl-

husene i Nr. Vestud, senere selv husmand. Skytteøvelserne blev afholdt forskellige steder og skytteballerne ligeså, men det var ikke alle, der ville give husrum til de unge skytter. Skytterne gik imidlertid ikke forgæves til Didrik Nielsen [sept. 1883]:

»Henimod Kl. 10 kom her 7 unge Skytter for at høre, om de maatte faa Skyttebal her . . . De havde gaaet siden Kl. 4 men ikke faaet Lov hvor de havde været. De fik Lov her. . . . Det var Laurids, som er Broder til vor Murmester, der bor i Niels Murmesters Hus, Laurids tjener nok i Aalebæk, Mads Vævers Peter, Hans Peter Hemmingsens Peter, som er hos Jørgen Hansen, Borre, Anders Murmesters Peter fra Nyborre, og Hans Peter Frandsens Rasmus fra Nørreby. De vare glade, fordi de dog tilsidst fik Lov til at faa Bal et Sted. Ballet skal være Søndag den 7de Oktober. De skulde skyde ved Hemming Larsens i Aalebæk, saa det bliver langt for dem at gaa.«

Skytterne i Sdr. Vestud synes at komme fra alle sociale kategorier. Chresten og Per Kristian var sønner af husmænd. Af de ovennævnte syv skytter nævnes håndværkersønner, tjenestekarle og et par gårdmandssønner. Endnu flere skytter, deriblandt flere gårdmandssønner, nævnes i efterfølgende beskrivelse af selve skytteballets forløb:

»Løverdag den 6te Oktober 1883 om Eftermiddagen var Niels Hansens Marie her at hjælpe Line og Hanne med at pynte lange Kranse til Væggen i Øverstestuen, hvor Skytternes Præmier skulde staa foran. Henad Eftermiddagen kom Christen herud med Blomster og Grønt. Paa et Papir havde Niels [fætter] skrevet med store Bogstaver: »Velkommen« og Karen [kusine] havde pyntet en smuk Krans derom, hun havde faaet en Del Blomster fra Præstens Have, men hun havde ikke selv Tid til at gaa herud med dem . . . Line og Hanne og Marie [pige på Gammeljord] havde travlt med det grønne til henad Natten. Den Dag blev min Kommode flyttet ind i mit Kammer. Søndag den 7de Oktober om Morgenen blev alt Boskabet flyttet ud af Øverstestuen. Det meste fik Plads i Mellemstuen. Sengen der og Faders Skab blev flyttet ud paa Loen. Per Christian [kusine Lenes mand] var herude inden han gik til Skydning, han lavede vist noget ved Tærskemaskinen. Jeg gik til Kirke. Paa Bybakken mødte jeg Fasters Niels, han skulde vist herud at lave noget i Øverstestuen. Jeg var til Høker at købe Halvskjillingstvebakker for Line. Da var Kl. kun 9¹/₂, derfor gik jeg op til Hanses [fætter] at være lidt, der var Christen, snart efter kom Kirstine [kusine] dertil, hun var kommen til at kjøre den meste Vej fra Stege. Vi fik Kaffe. Kirstine skulde ud hos Fasters indtil hun skulde hos os til Bal. Jeg kom til Kirke, da de sang den sidste Salme før Prædikenen, Christen kom, lige da Præsten gik paa

Prædikestolen. Efter Kirketid vilde Christen nok ud at se paa Skydningen. Da jeg kom hjem var her travlt med Stuerne, Stadsen var nu sat op i Øverstestuen, smukt med flere Flag og Blomster og Sjældne udsøgte Blade i Mængde. Niels Hansens Marie var her. Kirsten Madse var henede med deres Lampe, som vi skulde laane til Øverstestuen, og saa saa hun, hvordan der var pyntet i Øverstestuen, saa gik hun igjen. Kl. var vel omkring ved 4, da Skytterne kom hertil. Vi saa dem ikke før de vare lige her udenfor, det havde nok ellers været værd at se dem komme marcherende hertil med deres Flag og Bøsser. De havde ingen Musik med, det kneb dem nok med at faa nogen til om Natten, tilsidst fik de Kristoffer Hansens Hans Peter fra Raabylille og Smede-Skrædder-Musikanterne fra Budsemark og Rasmus Karstensen. Henimod Middag var Fader kjørende ud med Madpose til Skytterne, han kom da herhjem inden Skytterne og han havde Præmierne med. Faster kom først noget efter Skytterne. Christen kom ogsaa noget efter Skytterne. Pigerne begyndte først at komme, da det var helt Aften. Da de fleste vare komne, samledes vi alle oppe i Øverstestuen for at se paa Præmieuddelingen, paa Bordet hvor Præmierne laa stod en Blomstervase og brændte 2 Lys og en splinterny Dug var der bredt paa Bordet. Musikken spillede et Stykke, derefter gik 2 af Bestyrelsen hen til Bordet og uddelte Præmierne. Formanden Jens P. Jensen raabte Navnene op og Per Christian uddelte dem. Af de yngre Skytter fik Niels Hansen, Aalebæk, 6 Theskeer. Hans Jensen, Raaby, en Lampe. Rasmus Hansen, Nørrevestud, en Pibe. Lars Peter Petersen, Søndervestud, en Pung. Niels Peter Nielsen, Nørrevestud, et Cigarfutteral, Niels Peter Petersen, Aalebæk, en Sukkerspand, ældre Skytter: Jens P. Jensen, Aalebæk, en Pengepung, Forpagter Jørgen Hansen, Børre, et Vejrglas og et Blækglas. Hans Hansen, Aalebæk, en kniv. De to sidste vare ikke med til Ballet. Saa blev Præmiebordet flyttet ud af Stuen, og de Skytter, som fik Præmie, dansede det første Stykke, en Polka. Fasters Karen og Kirstine og Niels kom først langt hen ad Aftenen. Her var mange, som jeg ikke kjendte, men her var jo ogsaa fra hele Sognet, og vel ogsaa nogen Piger fra andre Sogne. Der blev ikke talt noget rigtigt, da der blev drukket Punch. Jens P. Jensen fra Aalebæk og Mads Carstensen fra Nørreby udbragte kun hver nogle Skaaler. Henimod Morgenen trak [bød] pigerne op i nogle Timer, jeg bød Christen op til en Tyrolervals . . . Det var et raskt Bal men dog dannet, ikke raat som naar her har været Fastelavn. Alle Pigerne gik inden Dag. Ved Dagen gjorde Karlene Regnskab, de kom til at give hver 2 Kr. 50 Øre. Faster og Line og Hanne fik hver 2 Kr. i Drikkepenge. Fader gav mig 1 Kr. Kl. var henimod 10, da de sidste Skytter gik. De vare glade og raabte Hurra for os, og da de marcherede af Sted, gik vi op i Hæsgaarden for at se dem gaa op

ad Vejen. Jens Peter Jensen glemte Skyttefanen her og han havde ogsaa nær glemmt den Kurv, hvori han havde haft Præmierne.«

På det religiøse plan var meningerne mere delte end på det politiske, selvom skillelinierne slet ikke blev trukket så stærkt op på Møn som andre steder i landet, f. eks. på Fyn (19). Det folkelig-religiøse engagement var kraftigst i de yngre aldersklasser og resulterede i en vis form for opdeling af ungdommen. Først har vi selve ungdomslavet, men udover det indgik døtre og tjenestefolk på Dalmosegård i en uformel ungdomsgruppe af 15–25-årige. Med i gruppen var tillige farbror Madses og faster Johannes børn, dvs. en stor flok fætre og kusiner, og de voksne børn og tjenestefolk fra nabogårdene Nøddelund og Gammeljord og en to-tre søskendeflokke fra Ålebæk og Nr. Vestud samt væverens børn fra Nr. Vestud. Gruppens størrelse var på en 20–30 unge mennesker af begge køn, hvoraf ca. halvdelen var husmandsbørn på et økonomisk niveau svarende til faster Johanne og farbror Mads. Resten var gårdmandsbørn bortset fra væverens Christian. Normalt optrådte gruppen ikke samlet, men dele af den indgik i de fleste aktiviteter, som gik for sig i Borre sogn i 1880'erne. Gruppens medlemmer var selvfølgelig med i de respektive ungdomslav i Sønderby, Nørreby og Ålebæk og deltog derudover i arbejdsgilder og i andre af årets mere festlige begivenheder som Hellig tre Kongers aften, hvor de udklædte drev julen ud med alskens løjer i et af hjemmene, ofte hos faster Johanne. De her nævnte aktiviteter havde rod i fællesskabets dage.

Interessen for Rødkilde, og hvad den stod for, var derimod af nyere dato. Adskillige i ungdomsgruppen havde selv været på højskole, men derudover kan man mærke opslutningen om Rødkilde ved at se på, hvem der var medlem af højskoleforeningen og kom til møder og foredrag på Rødkilde og i den lokale foredragsforening, som efter talerne at dømme overvejende var grundtvigsk orienteret. I den ungdomsgruppe, som Helene indgik i, var der få, om nogen, som ikke havde nogle af førnævnte »højskolekarakteristika«. Der var derfor intet, der tydede på, at ungdommen skulle blive splittet på dette spørgsmål. Men det skete ikke desto mindre, da der blev oprettet en friskole i sognet i 1880 (20).

Friskolen lå i Nyborre og blev startet af en mand ved navn Jens Jørgensen, selv elev og sidenhen lærer på Rødkilde, født i Nyborre som søn af husmand Jørgen Christensen, på hvis ejendom friskolen blev opført. Hans fader var broder til faster Johannes mand, Peder Christensen, således at man næsten kan tale om et sammenfald af ideologiske og slægtmæssige bånd mellem Helenes slægt og friskolen. Friskolen betød, at befolkningen i Borre sogn fik nogle ekstra tilbud om undervisning, som de ikke før havde haft. Forældre til skolesøgende børn kunne vælge mellem undervisningen i

kommuneskolen (statsskolen) og den alternative undervisningsform i friskolen. De unge kunne vælge mellem aftenskole, sangskole, bibellæsning og foredragsforeningens møder i Borre skole, og aftenskole og møder i friskolen på samme kristeligt-pædagogiske grundlag som børneundervisningen.

I de godt 20 år (1880–1902) friskolen i Nyborre virkede, var der på årsbasis indmeldt en 30–40 børn i skolen. Da det samlede antal skolepligtige børn i Borre sogn såvel i 1880 som i 1901 var på 199 (21), og selvom vi må regne med, at en del af eleverne kom fra andre sogne, fortrinsvis nabo-sognet Magleby, udgjorde friskolebørnene alligevel en anselig del.

For Helene og de andre unge var problemet jo ikke at vælge børneskole, men at bestemme sig til, om de ville gå i aftenskole i friskolen eller i aften- eller sangskole i Borre skole. Desuden blev der af og til afholdt bibel-læsning i skolen i Borre, hvor læreren, sognepresten, en nabopræst eller en omrejsende missionær ledede mødet. Medens man uden tøven kan sige, at aftenskoleundervisningen hos friskolelærer Jens Jørgensen byggede på det grundtvigsk-koldske skolesyn med sang, fortælling og oplæsning som væsentlige elementer, kombineret med almindelig skoleundervisning i retskrivning og regning, er det vanskeligere at placere sangskolen og bibel-læsningen ideologisk. Bibellæsningen, som vel nu for de fleste har en klang af Indre Mission, var ingenlunde domineret af folk fra denne kreds. Kun en gang imellem optrådte indremissionærer som talere. Ofte var det præsten eller førstelærer Jepsen, Borre, som ledede møderne. Den gamle præst, som tog sin afsked i 1881, var ikke grundtvigianer som hans efterfølger, Øllgaard. Angående førstelærer Jepsen kan man vist sige, at han med hensyn til kirkelig holdning var indifferent, men at han i kraft af sin stilling som lærer og kirkesanger kom til at stå i et vist modsætningsforhold til friskolelæreren, som han af gode grunde måtte opfatte som en slags konkurrent. Det fremgår bl. a. af Helenes beskrivelse af Jens Jørgensens første barnedåb i november 1881 (hvor det direkte nævnes, at lærer Jepsen ikke var til stede i kirken, og at han heller ikke fungerede som kirkesanger):

»Torsdag den 24de om Formiddagen var Skrædder Jens Pedersens Peder her med en Hilsen fra Friskolelæreren Jens Jørgensen om jeg vilde komme til Barnedaab om Fredagen og møde ved Kirken. Kl. 1 Fredag den 25de var det rigtig godt Vejr. Jeg gik op at følges med Hans og Grete. Karen var hos den lille Johanne. FASTER var ikke bedt. Der var kuns hvem der vilde af dem der vel kan kaldes Friskolens Medlemmer eller Venner. Andersens og en del Kvinder fra Rødkilde var der. Stine [moderen] holdt selv Barnet og Jens Jørgensen stod hos. Jepsen [læreren] var der ikke. Andersen sang for. Der blev sunget »Herren strækker ud sin Arm«, »Her komme Jesus dine smaa« og »Enhver, dem tror og bliver

døbt«. Præsten havde nær glemt Troen paa Gud Fader, men saa gjorde Jens Jørgensen ham opmærksom derpaa. Den lille hedder Hakon Adelen. Hemming Hemmingsen, Stubberup, Anders Jensen, Raaby, og Lars Peter Larsen, Aalebæk, stod Fadder. Der var henimod 40 Mennesker i Kirken. Saa spadserede vi til Nyborre. Om Aftenen talte Andersen og Jens Jørgensen lidt og bekendte Troen og der blev sunget nogle Sange. Der blev talt noget om at skrive en Adresse for at faa en Præst, som vi synes om. Jakobsen [den gamle sognepræst] har faaet sin Afsked. Kl. 9–10 gik vi fra Gilde, det Gilde syntes jeg om.«

I Helenes ungdomsgruppe var der som før nævnt opslutning om højskoleforeningen og foredragsforeningen, hvis aktiviteter var spredte og ikke lagde beslag på bestemte aftener hver uge. Beslutningen om enten at gå til sangskole/aftenskole i Borre skole eller til aftenskole i friskolen var derimod vanskeligere at tage, fordi undervisningen i vintersæsonen 1880–81 og 81–82 begge steder lå på samme aftener i ugen, karlenes undervisning om torsdagen, pigernes om lørdagen.

Det kommer ikke bag på os, at Helene foretrak aftenskoleundervisningen i friskolen. Helenes søstre og hovedparten af ungdomsgruppen valgte derimod sangskolen, som ifølge sin mindre klart markerede ideologiske profil harmonerede bedre med ungdomslavets normale aktiviteter. Selvom friskolens pigeaftenskole fra vintersæsonen 1882–83 blev flyttet fra lørdag til tirsdag aften, kan der dog ikke mærkes nogen ændring i ungdomsgruppens præferencer. Helenes søstre og karlen (fætteren Niels Madsen) foretrak stadig sangskolen fremfor friskolen. En lignende opdeling skønnes i faster Johannes børneflokk, hvor nogle (Hans) gik i aftenskole hos fætteren Jens Jørgensen, mens andre gik i sangskole.

Hvad man lærte i sangskolen udover at synge, fortæller Helene ikke så meget om, men den indøvning af sange og salmer, som foregik, blev bl. a. benyttet til at støtte salmesangen i kirken om søndagen. Derudover blev der afholdt »sangskoleballer«, som i mangt og meget minder om de baller, som de unges lav ellers stod for. Som tidligere nævnt var det netop et sangskolebal, ungdommen arrangerede som protest mod borgmesterens krav om, at ungdommens julelav skulle slutte senest kl. 2 om natten, hvor man var vant til at holde ud til den lyse morgenstund. Et sangskolebal var nemlig formelt et lukket bal for en begrænset kreds, mens de unges lav af myndighederne blev opfattet som et offentligt bal. Det er spørgsmålet, om sangskolen ikke i virkeligheden blev en slags fortsættelse af de unges lav, en gammel institution iklædt den nye tids foreningsklæder. Hele festforløbet og udtrykkene tyder i den retning:

»Jens Jensens Marenstine [naboens datter] . . . fortalte, at den forrige

Aften havde der været syv Piger hos dem at bestille Sangskolebal hos dem til 4. Juledag.« Og for den 28. december 1883 hedder det: »Fjerde-juledag havde Borre Sangforening Bal hos Jens Jensens. Jens Jensen laante vor Hængelampe og Brædder og Stole og flere Slags. Kl. var vel 2, da Line og Niels gik. Hanne gik, da hun havde syslet . . . Det var nok Dag, da Lene og Hanne og Niels kom fra Bal. Det var Pigerne, der betalte Gildet denne Gang, det kostede dem hver 3 Kr. 10 Øre.«

Dette bal svarer fuldstændigt til de unges julelav, hvor pigerne også plejede at betale gildet, nu var det blot lagt ind i sangforeningens rammer. På den anden side kan man også sige, at sådan foregik festerne dengang. Også aftenskoleeleverne i Nyborre holdt bal med musik og dans, hvor pigerne medbragte den faste fortæring, mens karlene betalte drikkevarer og musik.

Aftenskole- og mødeprogrammet kunne i det hele taget for en almindelig uge i vinterhalvåret ellers være omfattende nok. Næsten samtlige ugens dage og aftener bød på tilbud:

Piger	Karle	Folk over ca. 30	
×	×	×	Mandag: Foredrag i friskolen
×			Tirsdag: Aftenskole for pigerne i friskolen
×	×	×	Onsdag: Møderne på Rødkilde højskole (hveranden onsdag)
	×		Torsdag: Aftenskole for karlene i friskolen og aftenskole for karlene i Borre skole
×	×	×	Fredag: Bibellæsning i Borre skole
×	×		Lørdag: Sangskole i Borre skole
×	×	×	Søndag: Formiddag: Gudstjeneste
×	×	×	Eftermiddag: Møde på friskolen (hveranden søndag)

Oven i hele dette program kom så rækken af større eller mindre festligheder og tilfældige sammenkomster.

Mangfoldigheden af aktiviteter i landsbysamfundet dengang fremgår imidlertid bedst af selve dagbogens tekst. Følgende uddrag dækker en uge i marts måned 1883:

»Løverdag den 3die var Fader til Stege og Fasters Hans kjørende med. Sognefogeden var her at opfordre Fader til at bidrage til en Hædersgave til Kammerraad Rejnsholm (Fader gik vist derind nogle dage efter). Om Aftenen gik Line og Hanne i Sangskole . . . I den Uge var det ikke mere Frost end at jeg kunde grave om Eftermiddagen, og ellers rense Træer ud, sprede Aske og rive Løv sammen. Om Løverdagen satte jeg det

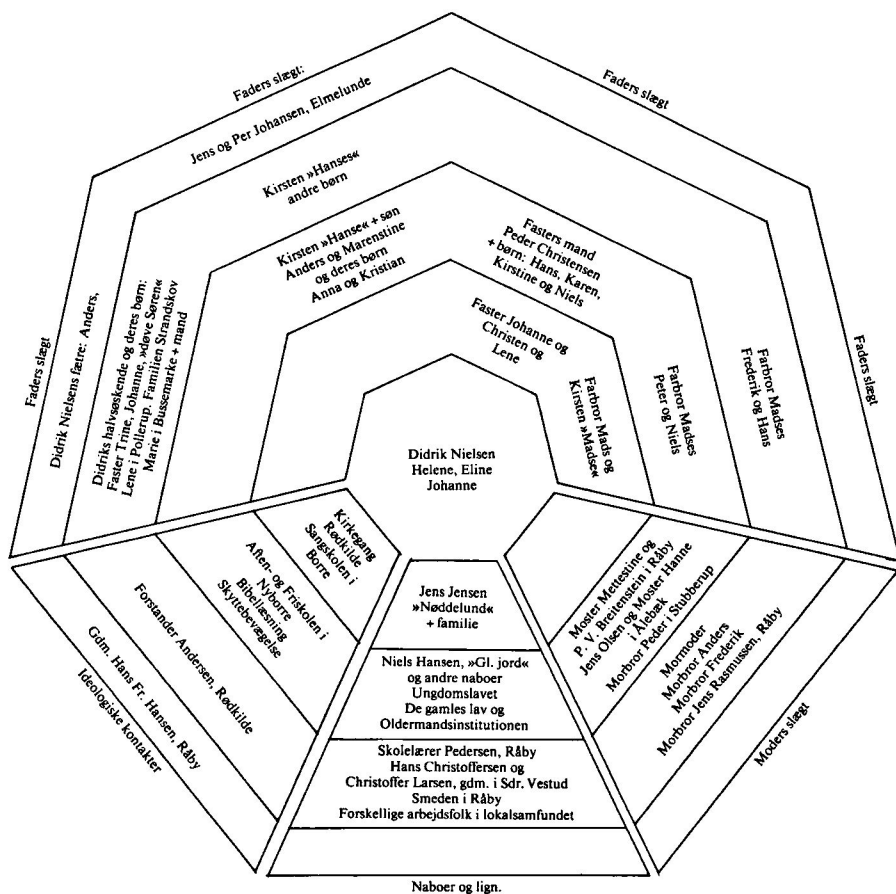
Rosentræ, jeg i Fjor fik af Hans Hans i Raaby hen ved Hjørnet af Øverstuen at det kan voxe op ad Væggen. Søndag den 4de Marts var Hanne og jeg i Kirke. Der var ikke saa lidt. Prædiken om »Giv os i Dag vort daglige Brød«. Jeg kom til at følges med nogen af Per Jensens og Lars Christensens fra Kirke. Karen kom med Hanne herud fra Kirken, men siden gik Hanne med derud. Fader skulde en Kjøretur, vistnok efter Sand for Andersens i Aalebæk, han fik nogle Ribstræer med op til Hanses. Henimod Aften var Jens Jensens Niels Jacob her med Aviser. Der stod, at der skulde være Møde i Nyborre Kl. 3, men det var jo for sent at komme og jeg havde da heller ikke Tid at gaa bort hele Dagen, det var ellers et dejligt Vejr. Mandag den 5te Marts grumset Vejr, ikke mere Frost end at jeg kunde grave. Faster var her den meste dag, hun rev nogle Fjer og kom i Dynner. Om Eftermiddagen læste jeg noget for hende om Kold. Line bryggede. Om Eftermiddagen var Fader kjørende for Hanses ud til Andersens i Aalebæk. Om Aftenen var jeg til Nyborre til Foredrag om Bondestanden, om Guldbergs Tid. Til Slutning blev sunget »Frem, Bondemand, frem« og Stine og H. Fr. Hansens Kone sang en Sang af Nutzhorn paa Askov. Det regnede, da vi skulde til at gaa hjem. Det holdt da snart op, men det stormede fælt og jeg havde Modvind ud over Bybakken saa det var strengt. Tirsdag den 6te skrev jeg paa min Stil hele Dagen om Sukkerroerne og Jordbruget. Jens Jensens Anders var her at faa Buxbom til Krans. Om Aftenen var jeg til Aftenskole, Hverken Regning eller Skrivning, fordi Aftenen er saa kort, men Foredrag om Blicher og Oplæsning om »Valdemar den store og hans Mænd«. Sang: »Hil dig, vor Fane«, »De' va' ved de Helmesti'er«, »Nu skal det aabenbares« og »Al Tid frejdig, naar du gaar«. Jeg havde Møensbeskrivelsen med til Grete igjen. Det var koldt og blæste meget, men jeg havde da Medvind hjem. Marie og Marenstine vare ikke. Onsdag den 7de Marts var Fader og Line og Hanne til Begravelse med Drejeren i Borre. Frokostgilde, der var nok mange. Snart efter at de vare komne hjem kom der Bud fra Jens Jensens om vi vilde kjøre med paa Theater [i Stege]. Hanne gik op at kjøre med dem og det blev bestemt at vi skulde kjøre siden. Jeg maatte skynde mig ud at sige det til Karen. Der læste jeg Breve fra Christen. Paa Hjemvejen var jeg ogsaa inde at sige til Væverens Christian om han vilde med. Da jeg kom pyntede jeg mig. Niels havde været med Bud til Niels Hansens Marie om hun vilde malke. Søren i Borre var her at kjøbe Smør. Vi skulde kjørt Kl. 5, men den blev da nok 6, inden Marie, Kristian, Karen, Fader, Line og jeg kjørte. Det sneede i Middagsstunden, da de vare ved Kirken og lidt siden, men nu var det rent Frost. Klokken var godt 7 da vi kom til Stege. Vi gik hen til Kirstine [kusine, tjener i Stege] med vort tøj, hun var ved at pynte sig. Hanne var der og de gik saa

med ned til Harmonien, hvor Theatret skulde være. Det var næsten paa Tiden, det skulde begynde Kl. 7¹/₂ og koste 75 Øre, jeg havde da faaet Penge af Fader. Det var Dilettanter, der spillede »Barn i Kirke« . . . [Beskrivelsen af teaterstykkets forløb udeladt]. Midnat, da vi kom hjem. Vi drak saa The og fik os varmet noget. Karen stod af oppe ved Landevejen, det maatte være drøjt for hende at gaa. Fader var ikke med paa Theatret, men opholdt sig vel sagtens hos Larsens. Torsdag den 8de Marts var Fader paa Auktion hos Hans Hansens Søn i Budsemark. Lidt Snevejr. Fredag d. 9de var han ad Skov for Hans P. Svenske. Han skulde været til Middagsgilde hos Drejerens, der gik han ned om Aftenen, men han var nok ogsaa til Bibellæsning, saa han var ikke meget til Gildet.«

Stabilitet og forandring

Sidste halvdel af det 19. årh. er blevet opfattet som en tid, hvor man på land og i by havde brudt med de fleste gamle traditioner, en tid præget af foranderlighed (22). Det har imidlertid vist sig, at der har været en overraskende stabilitet i samarbejds- og festmønstrene i Borre sogn. I stor udstrækning har de gamle rammer fået nyt indhold, eller det gamle indhold er enten overført til nye institutioner eller er fortsat under nye navne. Borre sogn ligger i en del af Danmark med mange og tætliggende landsbyer, hvor det gamle landsbyfællesskabs institutioner har haft rig mulighed for at udfolde sig. Efter at udskiftningen og udflytningen var gennemført i begyndelsen af det 19. årh., faldt de fleste af landsbyfællesskabets praktiske funktioner bort. Alligevel fortsatte oldermandsinstitutionen med at eksistere i mere end 100 år. Loven forlangte således endnu i slutningen af forrige århundrede, at der skulle vælges en oldermand, som bl. a. skulle tage sig af snerydningen (23). Ikke desto mindre er oldermandsinstitutionen forsvundet de fleste steder af mangel på funktionelt indhold. I Sdr. Vestud tilføjede bymændene oldermanden en ny funktion som indkasserer af kommuneskatten, dvs. de kom til ham med pengene og hjælp derved med til at bevare en form for fællesfølelse. Derudover administrerede bymændene et stykke fællesjord, en moselod beliggende oppe i Nørre Vestud. Men det sociale samvær mændene imellem må have været den vigtigste årsag til, at oldermandsinstitutionen er bevaret endnu i dag. Bylavet stod sig som en slags bymændenes l'hombre-klub, som bidrog til at vedligeholde fællesfølelsen mellem gårdmændene på de udflyttede gårde og dem, der fortsat boede inde i landsbyen. Det samme gjorde »de gamles lav«, som altid havde været og fortsat var en institution med selskabeligt formål.

Husholdet på Dalmosegård indgik helt normalt i såvel bylav som ungdomslav; men hvis man skal måle lavenes betydning i forhold til antallet af

Kernefamilien på Dalmosegård havde ikke lige intense kontakter med alle slægtninge, naboer og meningsfæller. Ovenstående »cirkeldiagram« illustrerer, hvilke personer i de forskellige kategorier, der betød mest for Didrik Nielsen og hans døtre. Jo tættere de er placeret diagrammets centrum, jo tættere stod de familien. Diagrammet er inspireret af et lignende hos Alan Macfarlane: »The Family Life of Ralph Josselin« p. 156 (Cambridge 1970).

kontrakter i årets løb, var den kun ringe for de gamles lav, mens ungdomslavets betydning var større.

Naboerne og slægten var uden tvivl de vigtigste sociale kontaktgrupper i 1880'ernes Sdr. Vestud. Det var dem, som deltog i familiens private festligheder, hvor gildeslavet var ved at glide i baggrunden, undtaget måske i forbindelse med bryllup og begravelse.

På Dalmosegård dominerede naboer og slægt også i hverdagslivets relationer, som i mangt og meget lignede hinanden for de to gruppers vedkommende. Det var tilfældige besøg, hjælp med kørsel, hjælp med jordens dyrkning, arbejdsgilder, ansættelse af hinandens børn som tjenestefolk osv.; men det virker trods alt, som om der kunne trækkes mere på slægten end på naboerne. Det kunne give sig udslag i, at man f. eks. periodisk eller konstant passede slægtnings børn eller gav midlertidig brugsret til mindre dele af gårdens arealer til græsning eller dyrkning af en eller anden afgrøde.

Medens kontakterne med slægtens forskellige medlemmer varierede meget og øjensynlig var ret uafhængig af graden af slægtskab, forekommer »nabolavet« at være en særdeles stabil og funktionsdygtig institution, som inden for sine rammer var i stand til at tilpasse sig nye situationer og krav. Gode eksempler på dette er avisgildet og sukkerroedyrkingen, altså stort set aktiviteter, som henhører til den praktiske del af tilværelsen.

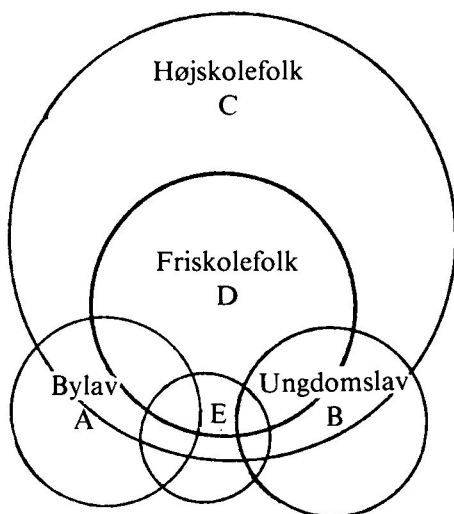
Når det derimod drejer sig om forhold, som berører holdninger og tankeverden, er der en tydelig tendens til, at holdningsskift kunne fremkalde afspaltninger af de gamle institutioner, bylav og ungdomslav, hvis medlemmer var sammensat efter social kategori og aldersklasse. Befolkningen i Borre sogn sluttede i overvejende grad op om det politisk-folkelige-religiøse budskab, som blev formidlet gennem Rødkilde højskole, så længe det ikke berørte grundlæggende strukturer i den daglige tilværelse. Starten af friskolen i Nyborre tvang imidlertid folk til at tage stilling. Gik man ind for friskolen, måtte man samtidig næsten automatisk gå imod kommuneskolen, dvs. i praksis læreren der. De fleste veg tilbage for et sådant valg, selvom de i grunden var positivt indstillet over for højskolebevægelsen, mens et mindretal »af dem der vel kan kaldes Friskolens Medlemmer eller Venner« bakkede friskolelærerens folkelig-religiøse linie op, og forstyrrede derved stabiliteten i nogle af de eksisterende institutioner, bl. a. ungdomslavet. Dagbogens forfatter Helene Didriksen var en af dem.

Det er blevet beskrevet, hvordan landsbyen og sognet o. 1880 var opdelt i forskellige sociale, aldersmæssige, kulturelle og territoriale grupperinger, som på forskellige måder overlappede hinanden. Ved hjælp af nogle cirkler skal der gøres et forsøg på at illustrere og forhåbentlig klargøre disse overlapninger.

- A er bylavet. Medlemskab blev opnået gennem besiddelse af en af gårdene (fæstegårdene medregnet) i landsbyen.
- B er ungdomslavet i landsbyen. Medlemskab blev automatisk opnået ved konfirmationen og udløb ved giftermål.
- C er de mennesker i hele sognet, som var positivt indstillet over for højskolebevægelsens ideer om folkeoplysning og kristendomsopfattelse.

D er de mennesker i hele sognet, som sluttede op om friskolen.

E er nabolavet med udgangspunkt i et mindre territorielt felt. En erhvervs-mæssig blandet gruppe med tætte relationer af arbejdsmæssig og social karakter.

Noter:

1 Dagbogen er ikke udgivet. Den beror i maskinskrevet kopi hos dagbogsskriverens nevø, dr. phil. Aage H. Kampp, som velvilligt har udlånt den til mig. 2 Der henvises til den registrant over bonde dagbøger, som løbende føres ved Institut for europæisk Folkelivsforskning, Brede Alle 69, 2800 Lyngby. Registranten er under udgivelse i 1980. 3 Angående Dalmosegårds drift gennem tiderne og dens placering i det mønske kulturlandskab samt landsbyen Sdr. Vestuds historie før og efter udskiftning og udflytning henvises til en række afhandlinger, Aage H. Kampp har skrevet om dette emne bl. a. i Aage H. Kampp og Aage Aagesen: Det danske Kulturlandskab. København 1965. Gads Forlag, Aage H. Kampp og K. E. Frandsen: En gård i landsbyen. Geografisk Tidsskrift 1967 og samme forfatterpar: Møns kulturlandskab. Bygd. 5. 1975, Aage H. Kampp: En mønsk udflyttergård. Historisk Samfund for Præstø Amt. Årbog 1976 og Aage H. Kampp: Sønder Vestud. Geografforlaget 1977. 4 August F. Schmidt: Landsbygilder. København 1940, p. 48-49. 5 Holger Rasmussen: En fynsk tjenestekarl. Fynske Minder 1966, p. 90. 6 M. P. H. Kampp: Nogle optegnelser om Landsbyen Sønderby i Borre sogn, Stege 1923. 7 Jørgen Pedersen: Arbejdslønnen i Danmark, København 1930, p. 50 ff. 8 August F. Schmidt: Leksikon over landsbyens Gilder. København 1950, p. 35-36. 9 Margaretha Balle-Petersen: Foreningstiden. Det forsømte århundrede. Arv og Eje 1976. 10 Bodil K. Hansen: Skolen i landbosamfundet ca. 1880-1900. København 1977. 11 Margaretha Balle-Petersen: Foreningstiden (se note 9). 12 Oplysninger venligst meddelt af Borre Brugsforenings uddeler. 13 Stege Byfogedarkiv, Domsprotokol 1881-88, folie 67 ff., Landsarkivet for Sjælland. 14 Aktieselskabet De danske Sukkerfabrikker 1872-1922. København 1922, p. 51 v. P. Drachmann og L. Estrup. 15 F. Skrubbeltrang: Da staar en ny Tids Bonde. København 1948, p. 110. 16 Borre Sogns Kirkebog 1879, Landsarkivet for Sjælland. 17 Poul Hansen: Fra Vallekilde Folkehøjskole 1917 og note 19, p. 102 ff. 18 P. Nedergaard: Dansk Præste- og Sognehistorie 2. København 1954, p. 692. 19 M. Balle-Petersen: Guds Folk i Danmark. Etnologisk Forum 1977. 20 P. Nedergaard: Dansk Præste- og Sognehistorie 2. København 1954, p. 693. 21 Bodil K. Hansen: Skolen i Landbo-

samfundet ca. 1880–1900. København 1977, p. 64 ff. og 103. 22 Bjarne Stoklund: Signalement af en epoke, i Det forsømte århundrede, Arv og Eje 1976. 23 Håndbog for sognerådsmedlemmer, ved S. Krarup, København 1885, p. 389 ff., oldermænd.

Summary

The Farm, the Family, and the Neighbours

Social relations in a regional community in Denmark about 1880

The object of this paper is to demonstrate how, on the basis of a single diary kept by a farmer's daughter, it is possible to illuminate economic and social relations between people in a village in Denmark about 1880. What did the family and the neighbours mean in the contact pattern of the individual household?

The second half of the 19th century has been regarded as a period in time when, in the country as well as in the cities, people has departed from most of the old traditions. It has, however, turned out that there has been a surprising stability in the patterns of co-operation and celebration in the parish of Borre. To a great extent the old frameworks have acquired new contents, or the old contents have been transferred either to new institutions or have continued under new names. The parish of Borre is situated in a part of Denmark characterized by its density of villages where the institutions of the common-field system have had ample opportunity to flourish. After the abolition of the common-field systems of agriculture and the resulting decentralizing of the villages most of the practical functions of the village council were discontinued. Nevertheless, the guild institution continued to be in existence for more than 100 years. The village council continued to function as a kind of townsmen's ombre club, which contributed to retaining to fellow-feelings between the farmers on the moved-out farms and those who had remained in the villages. The same thing was true of the 'gildeslav' which had always been and continued to be an institution the object of which was social gatherings.

Neighbours and relatives were undoubtedly the most important social groups of contact in the parish of Sdr. Vestud in the 1880's. They participated in people's private celebrations whereas the guilds were receding except, perhaps, in connexion with weddings and funerals.

At the farm of the diary, neighbours and relatives predominated in everyday relations. This was a matter of occasional calls, of giving helping hands to cartage, driving, farming, of work parties, employment of each other's children as servants etc.; but it seems, however, that it was possible to draw more on relatives than on neighbours. This is reflected in, for instance, periodical or constant minding of the children of relatives, or in temporary right of use of minor parts of the areas of the farm for grazing or cultivation of a crop.

Whereas contact with various members of the family varied much, and was apparently independent of the degree of relationship, the 'nabolav', (neighbour guild), appears to be a most stable and functional institution, within its own framework capable of adjusting to new situations and demands. Good examples of this are the collective taking of newspapers and help with sugar beet growing i. e. largely activities relating to the practical side of life.

It is obvious, though, that changing attitudes tend to cause splits in the old institutions: the guilds of the »old« and the youth. The parishioners ranged themselves solidly behind the political-popular-religious messages of the age as long as they did not touch upon any fundamental structures in their daily lives, but if there were signs of decisive breaks most of them held back in spite of relative agreement. The establishment of the Free School is an indication of this. The circular figure on the last page of the paper shows the overlapping of the different groupings: A is the farmer guild, B is the youth guild, C is parishioners interested in Folk High Schools, D is the people supporting the alternative instruction provided by the Free School, E is the neighbour guild to which the household of the diary belonged.